

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

Щурко Катерина Василівна

**Відмова державного обвинувача від обвинувачення в суді першої інстанції/
Refusal public prosecutor of the prosecution in the trial court**

Спеціальність: 8.03040101 - Правознавство
магістерська програма - Правознавство
Магістерська робота

Виконала студентка групи ПРМ-22
К.В. Щурко

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Н.З.Рогатинська

Магістерську роботу допущено
до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ Н.З.Рогатинська

Тернопіль – 2017

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 114 сторінок, список використаних джерел 80 найменувань.

Мета магістерської роботи: полягає в розробленні концептуальних теоретичних засад і практичних рекомендацій, пов'язаних із підтриманням державного обвинувачення в суді та відмовою від нього.

Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні відносини, що виникають у процесі підтримання обвинувачення та відмови від обвинувачення в суді першої інстанції.

Предметом дослідження є відмова державного обвинувача від обвинувачення в суді першої інстанції.

Одержані висновки та їх новизна полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань магістерська робота є комплексним дослідженням проблем відмови державного обвинувача від підтримання державного обвинувачення в суді. У даній роботі обґрунтовано низку нових висновків, удосконалено та набули подальшого розвитку положення, які істотно сприяють розвитку інституту підтримання державного обвинувачення, зокрема:

уперше:

– визначено момент, коли прокурору найкраще впродовж судового процесу відмовитися від підтримання державного обвинувачення. Ним є стадія судових дебатів, коли всі докази вже досліджені, позиція сторони захисту по справі відома;

– з метою оптимізації діяльності судді під час здійснення судочинства і прокурора, який бере участь у судовому процесі, запропоновано передбачити в нормах КПК України процедуру відмови прокурора від обвинувачення в разі встановлення підстав для відмови;

Ключові слова: обвинувачення, відмова від обвинувачення, підстави, мотиви, процесуальний порядок, правові наслідки, суб'єкти відмови, конституційна функція.

RESUME

Master's thesis contains 114 pages, used 80 sources of information.

The purpose of Master's thesis, is developing a conceptual theoretical principles and practical recommendations related to the maintenance of public prosecution in court and rejection of it.

Object of research is criminal procedural matters arising in the course of maintenance charges and waiver of prosecution in the trial court.

The subject of research is the rejection of the state prosecutor charges the trial court.

The conclusions that we received and novelty of it is that the nature and content of the issues that is researched in this Master thesis is a comprehensive research on the refusal of the public prosecutor of the State prosecution in court. This paper substantiates a number of new findings, improved and were further developed regulations that significantly contribute to the development of the institution of the State prosecution, including:

for the first time:

- defined moment when the prosecutor is best during the trial to refuse state accusation. He is pleadings stage, when all the evidence are investigated, the position of the defense in the case known;
- to optimize the activity of the judge in the administration of justice and prosecutors involved in the trial, asked to provide in the rules of procedure CPC of Ukraine refusal of the Prosecutor of the charges in case of grounds for refusal;

Keywords: accusations, rejection of the prosecution, the reasons, motives, procedural order, legal implications, subjects refusal constitutional function.

АНОТАЦІЯ

Щурко Катерина Василівна. Відмова державного обвинувача від обвинувачення в суді першої інстанції.– Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістра» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

В магістерській роботі проведено комплексне наукове дослідження проблемних питань, які виникають при реалізації інституту відмови прокурора від обвинувачення на практиці. На основі аналізу інститутів обвинувачення та відмови прокурора від обвинувачення охарактеризовано та систематизовано підстави та мотиви відмови прокурора від обвинувачення, здійснено класифікацію видів відмови прокурора від обвинувачення за різними критеріями. Проаналізовано ряд наслідків, які настають для суду, прокурора, обвинуваченого та потерпілого при реалізації інституту відмови прокурора від обвинувачення на практиці, в результаті чого на цій основі внесено певні пропозиції щодо удосконалення законодавства, яке регулює дані питання, та процесуальної сторони відмови від обвинувачення з метою полегшення реалізації даного інституту в практичній діяльності.

ANNOTATION

Shchurko Kateryna Vasylivna. Refusal of public prosecutor of the prosecution in the trial court. – Manuscript.

Research on education and qualification level "master" specialty 8.03040101 – Jurisprudence. – Ternopil national economic university, Ternopil, 2017.

In the research paper conducted a comprehensive scientific study of issues arising in the implementation of the Institute failure prosecutor from prosecution in practice. Based on the analysis of institutions and refusal prosecutor charges the prosecution described and systematized denial reasons and motives the prosecutor of the charges, the classification of types of failure of the prosecutor charges on different criteria. Analyzed a number of consequences that come to the court, the prosecutor, the accused and the victim in the implementation of the Institute failure prosecutor from prosecution in practice, bringing on this basis made some proposals to improve legislation governing these issues, and procedural aspects waiver of prosecution with a view facilitate the implementation of this institute in practice.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФУНКЦІЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	9
1.1. Поняття та значення обвинувачення у кримінальному процесі України	9
1.2. Підтримання державного обвинувачення в суді – конституційна функція прокуратури України	21
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ПІДСТАВИ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	33
2.1. Поняття відмови прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції.....	33
2.2. Підстави та мотиви відмови прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції	53
2.3. Види відмови прокурора від обвинувачення.....	63
Висновки до розділу 2	71
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК І ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	72
3.1. Процесуальний порядок і суб'єкти відмови від обвинувачення в суді першої інстанції	72
3.2. Правові наслідки відмови від обвинувачення для обвинуваченого та потерпілого	91
Висновки до розділу 3	104
ВИСНОВКИ	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	107

ВСТУП

Актуальність теми. Україна перебуває на етапі перетворень, спрямованих на зміцнення демократії та розбудову правової держави. Відбувається переоцінка цінностей в економічній, соціальній, духовній та правовій сферах життя суспільства. Від уміння підтримати державне обвинувачення в суді, а в необхідних, чітко визначених законодавством випадках відмовитись від обвинувачення певною мірою залежить рівень демократії в державі, життя, здоров'я, честь і гідність громадян українського суспільства. Вибір даної теми зумовлений важливістю інститутів підтримання обвинувачення в суді першої інстанції та відмови прокурора від обвинувачення; необхідністю запобігання грубих помилок, які можуть бути допущені державним обвинувачем унаслідок певних законодавчих прогалин, що регулюють відносини, пов'язані з відмовою прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції; важливістю визначення самого поняття відмови державного обвинувача від обвинувачення, підстав і мотивів, якими керується прокурор при відмові від обвинувачення в суді першої інстанції; встановленням процесуального порядку та найбільш сприятливого моменту для відмови від обвинувачення; необхідністю розроблення найбільш досконалої форми та змісту постанови про відмову від обвинувачення; визначення позитивних і негативних моментів, правових наслідків, які настають при відмові від обвинувачення для учасників процесу. Належне розв'язання вище перелічених проблемних моментів є запорукою формування правильної суспільної думки про закони, правосуддя та демократію, недопустимості приниження честі і гідності людини, упередженості, однобічності у висвітленні обставин справи.

Проблеми, пов'язані з участю прокурора у кримінально-процесуальній діяльності в суді першої інстанції, а також з підтриманням державного обвинувачення та відмовою від нього, привертали увагу багатьох відомих дослідників: С. А. Альперта, М. І. Бажанова, В. І. Баскова, О. Я. Баєва, І. В. Вернидубова, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, М. І. Гошовського, Ю. М. Грошевого, В. Г. Даєва, Л. М. Давидова, В. В. Долежана, В. В. Дорошкова,

В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, Я. О. Ковальова, І. І. Котюка, М. В. Косюти, П. І. Кудрявцева, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, А. А. Михайлова, В. М. Савицького, І. М. Садовського, С. В. Слінька, М. С. Строговича, Л. Д. Удалової, Ф. Н. Фаткулліна, О. Г. Шило та інших.

Праці вищезазначених науковців присвячено найважливішим проблемам державного обвинувачення, що пов'язані з відмовою прокурора від обвинувачення та можливим шляхам їх розв'язання. Усі ці дослідження створили наукове підґрунтя для подальшого розвитку кримінально-процесуального інституту відмови державного обвинувача від обвинувачення. Розроблення процедури відмови державного обвинувача від обвинувачення, визначення найбільш доцільного моменту такої відмови, правових наслідків, що настають для учасників процесу, дослідження підстав і мотивів, які покладені в основу такої відмови, заслуговують на увагу з боку науковців і потребують поглибленого дослідження.

Проблемні питання, що виникають у зв'язку з утіленням інституту відмови прокурора від обвинувачення в життя, зумовлені тим, що цьому інституту в чинному законодавстві відведено досить мало уваги. Усі норми, які розкривають зміст цього інституту, його процедуру, мають узагальнюючий характер. Зазначений характер таких норм, відсутність чіткої визначеної процедури відмови, найбільш сприятливого моменту для реалізації цього інституту, неналежний аналіз наслідків, які виникають для суб'єктів процесу, призводять до колізій при реалізації цього інституту на практиці.

Наша країна, що обрала демократичний шлях виходу на європейський рівень, вживає заходів для розроблення й удосконалення правової системи, у тому числі розширення й удосконалення інституту відмови прокурора від обвинувачення, з використанням при цьому досвіду зарубіжних країн. Чинне законодавство повинно чітко закріпити всі процесуальні моменти, які стосуються відмови від обвинувачення, для того, щоб у разі необхідності легше реалізувати цей інститут на практиці. У розвиненій європейській державі інститут відмови прокурора від

обвинувачення повинен розглядатись не як недолік роботи органів прокуратури, а як явище, притаманне демократичній державі та суспільству.

Приведення законодавства країни до європейських стандартів, усунення колізійних моментів, пов'язаних з інститутами підтримання обвинувачення та відмови прокурора від обвинувачення на основі теоретичних напрацювань вчених, – становлять актуальність теми дослідження.

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні концептуальних теоретичних засад і практичних рекомендацій, пов'язаних із підтриманням державного обвинувачення в суді та відмовою від нього.

Для досягнення цієї мети у процесі дослідження були поставлені та виконувалися такі *задачі*:

- визначити сутність обвинувачення та його історичні витоки;
- з'ясувати співвідношення видів обвинувачення;
- охарактеризувати підтримання державного обвинувачення в суді як конституційну функцію прокуратури України;
- розкрити поняття, види, підстави та мотиви відмови прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції;
- установити процесуальний порядок і момент відмови від обвинувачення;
- з'ясувати структуру та зміст постанови про відмову від обвинувачення та правові наслідки прийняття такого рішення;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства, які регулюють порядок відмови державного обвинувача від підтримання обвинувачення в суді першої інстанції.

Об'єкт дослідження – кримінально-процесуальні відносини, що виникають у процесі підтримання обвинувачення та відмови від обвинувачення в суді першої інстанції.

Предмет дослідження – відмова державного обвинувача від обвинувачення в суді першої інстанції.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження й пізнання, що застосовуються на сьогодні у правовій науці.

Під час написання магістерської роботи, вивчення й аналізу діяльності підтримання обвинувачення в суді та відмови державного обвинувача від обвинувачення застосовувалися такі методи: *історичний*, *логіко-юридичний* і *порівняльно-правовий*, які дозволили в історичному аспекті прослідкувати генезис інституту підтримання державного обвинувачення та відмови від обвинувачення на законодавчому та практичному рівні, а також проаналізувати практичну дієвість даних інститутів у порівнянні з їх реалізацією в зарубіжних країнах. Крім того, у роботі використовувався *діалектичний* метод пізнання, за допомогою якого показано взаємозв'язок і взаємозумовленість між українським і зарубіжним досвідом, теорією та практикою, що стосується інституту відмови прокурора від підтримання обвинувачення в суді. Крім вищезазначених методів, у роботі також використовувався метод *системно-структурного* підходу, завдяки якому інститут відмови прокурора від обвинувачення розглядався як складова частина всієї правової системи кримінального процесуального права, зокрема з урахуванням практичного й емпіричного досвіду. Крім того, під час написання роботи використано методи *аналізу та синтезу*, *дедукції й індукції* – за допомогою яких встановлено особливості інституту підтримання державного обвинувачення в суді.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань магістерська є комплексним дослідженням проблем відмови державного обвинувача від підтримання державного обвинувачення в суді. У магістерській роботі обґрунтовано низку нових висновків, удосконалено та набули подальшого розвитку положення, які істотно сприяють розвитку інституту підтримання державного обвинувачення, зокрема:

уперше:

– визначено момент, коли прокурору найкраще впродовж судового процесу відмовитися від підтримання державного обвинувачення. Ним є стадія судових дебатів, коли всі докази вже досліджені, позиція сторони захисту по справі відома;

– з метою оптимізації діяльності судді під час здійснення судочинства і прокурора, який бере участь у судовому процесі, запропоновано передбачити в нормах КПК України процедуру відмови прокурора від обвинувачення в разі встановлення підстав для відмови;

удосконалено:

– правову класифікацію видів обвинувачення;

– процедуру діяльності суду та прокурора при відмові державного обвинувача від обвинувачення;

– класифікацію видів відмови державного обвинувача від обвинувачення;

дістали подальший розвиток:

– твердження, що під відмовою прокурора від державного обвинувачення необхідно розуміти діяльність (заява) прокурора, яка в подальшому виражається у формі вмотивованої постанови (де зазначаються причини та мотиви неможливості підтримання державного обвинувачення), адресованої суду, в якій прокурор повністю або частково виражає незгоду з обвинуваченням інкримінованим конкретній особі, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи;

– положення щодо передбачення в законі нормативно закріплених підстав і певної сукупності мотивів, які лягають в основу рішення державного обвинувача про відмову від підтримання обвинувачення;

– пропозиції щодо закріплення в нормативно-правових актах чіткої, послідовної процедури діяльності органів прокуратури при відмові від обвинувачення, яка полегшить виконання органами та конкретними суб'єктами, які безпосередньо беруть участь у процесі, своїх обов'язків;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в магістерській висновки, окремі положення та пропозиції впроваджено та можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для дослідження теоретичних і практичних питань кримінального процесуального права України, пов'язаних з відмовою прокурора від обвинувачення, підготовки монографій, наукових статей, доповідей;

– у навчальному процесі – під час викладання дисципліни «Кримінальний процес України», написання підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій.

РОЗДІЛ 1

ФУНКЦІЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Поняття та значення обвинувачення у кримінальному процесі України

Питанню обвинувачення у кримінальному процесі України з боку науковців приділяється значна увага, і тільки чинний КПК України вперше чіткого закріпив єдине визначення цього поняття [46, с. 186]. Обвинувачення як поняття та інститут, потребує свого подальшого вивчення та визначення. Застосовуючи прийоми логіки, форми мислення, спробуємо дати визначення поняттю обвинувачення у кримінальному процесі України.

Інститут обвинувачення є базовим інститутом, основою всього кримінального процесу.

Вивчити, проаналізувати тему дисертації неможливо без попереднього дослідження цього інституту в усіх його проявах, починаючи з історичного опису його становлення. Щоб перейти до характеристики та розгляду інституту відмови прокурора від обвинувачення необхідно насамперед дослідити інститут обвинувачення, що складає основу майже всього кримінального процесу, у тому числі й основу інституту відмови прокурора від обвинувачення.

Якщо звернутися до історії, то цей інститут сягає своїм корінням у сиву давнину, проте чітко встановленого історичного моменту зародження цього інституту немає. Ще за часів царя Солона (приблизно 620 р. до н.е.), як обвинувач, допускався будь-який громадянин, який бажав підтримувати обвинувачення і надав скаргу в публічних інтересах. Якщо добровільних обвинувачів не було, а справа мала для держави важливе значення, тоді народні збори (вони відігравали роль суду) обирали 10 осіб спеціальних обвинувачів. Так звані логографи складали для сторін промови, які ними зачувались і проголошувались напам'ять.

У Стародавньому Римі процес відбувався теж в обвинувальній формі. Усю давньоримську імперію поділяють на три періоди: царська епоха, період республіки

та період імперії. Царський період характеризується низьким ступенем розвитку судових установ. Судова влада зосереджувалась у руках царя. Цар самостійно здійснював обвинувачення, уживав заходи для розшуку доказів і доставки в суд обвинуваченого. Потім цар розглядав справу і виносив по ній вирок. Проте судочинству цього періоду характерні приватні процеси, що пояснюється слабкою публічною владою. Процес у цих випадках носив змагальний характер, обвинувачення пред'являлось і здійснювалось приватними особами. Сторони самі турбувалися про докази і про явку обвинуваченого та свідків. Після цього цар вислуховував дві сторони і виносив вирок.

У період республіки відбулося зародження та розквіт судового органу – «суду квестій» і пов'язаних з ним форм кримінального процесу. При розгляді справ до уваги брали два правила, які і склали його основу: по кожному питанню вислуховувались дві сторони, крім того, обвинувачений користувався тими ж правами, що й обвинувач. Основу судочинства становив принцип: «Ніхто не може бути засуджений без відповідного обвинувачення». Суд не міг порушувати справу без наявності заяви обвинувача. Проте всі обвинувачення перебували під особливим державним контролем, оскільки бажаючий виступити обвинувачем повинен був отримати дозвіл претора. На обвинувачі лежав обов'язок збирати докази, знаходити свідків, здійснювати обвинувачення в суді. Якщо обвинувач не з'являвся до суду, справу закривали. Обвинувач відповідав за обґрунтованість обвинувачення. У випадку виправдання підсудного обвинувач міг бути притягнутий ним до відповідальності за наклеп. У період імперії поступово починає розвиватись інститут офіційного обвинувачення. За деякими злочинами імператор чи сенат починають призначати офіційного обвинувача із числа senatorів. Такий обвинувач виконував також функцію слідчого, збирав докази вини на досудовій стадії процесу. Поступово народне обвинувачення втратило свою силу.

Ще з поняття обвинувачення в староримському праві впливало право особи реалізовувати в судовому порядку надані їй права. Дане визначення обвинувачення може охарактеризувати дві його найбільш суттєві ознаки: по-перше, обвинувачення – це прохання про захист порушених прав; по-друге, воно завжди направлене до

суду, як до суб'єкта, який не залежав від двох сторін, що перебувають у спорі. Тобто обвинувачення – це певною мірою право, надане державою для захисту порушених прав і законних інтересів. Основним завданням обвинувачення є встановлення істини у справі.

Судочинство раннього середньовіччя являє собою яскравий приклад змагального процесу. Найдавніші пам'ятки середньовіччя («Руська Правда», «Салічна правда») пов'язують виникнення і розвиток процесу винятково із ініціативою потерпілого і його близьких родичів. Сторони користувались рівними правами й обов'язками і несли однакову відповідальність за свої дії. Із «Руської правди» видно, що судовий процес носив чітко визначений обвинувально-змагальний характер. Особливо активну роль у процесі відігравав позивач, процес розпочинався лише за його ініціативою, сторони мали рівні права, розшук і затримання злочинця здійснювались силами потерпілого, його родичами і сусідами. «Руська правда» передбачала детальну процедуру такого розшуку.

Вчені зазначають, що на цьому проміжному етапі з'являються елементи обвинувачення, які відрізняються від приватного обвинувачення, оскільки в реалізації обвинувачення фактично могли брати участь кілька осіб, проте це ще не публічне обвинувачення, оскільки ці особи здебільшого відстоювали корпоративні інтереси. Пізніше з групового протистояння родів виник більш індивідуальний порядок вирішення спорів, конфліктів – поєдинок. Ця форма вирішення правових конфліктів була закріплена в пам'ятках стародавнього права («Руська Правда», «Салічна правда»).

Обвинувачення в давньогрецькому процесі займало дуже важливе місце. При відсутності обвинувачення справа не порушувалася навіть за наявності справжнього злочину. Характерно, що право Стародавньої Греції особливе значення приділяє відповідальності обвинувача за обґрунтованість обвинувачення.

Можна стверджувати, що в ранньофеодальному суспільстві діяльність з переслідування злочинів базувалася на приватній ініціативі. Відповідно, що і судовий процес будувався на принципі публічної змагальності між обвинувачем і

обвинуваченим. Проте під час зміцнення державної влади ініціатива кримінального переслідування переходила до рук державних осіб.

Якщо звернутися до історії судочинства феодальної Німеччини, тут також загальноприйняте положення про зобов'язання обвинувача доказувати обвинувачення. Якщо обвинувачений заперечував саме обвинувачення і не визнавав своєї вини, його заперечення суд визнавав як правильні, тоді обвинувач піддавався штрафу за пред'явлення необґрунтованого обвинувачення і винагородженню обвинуваченого.

З історії Феодальної Англії видно, що за загальним правилом обвинувач зобов'язаний був доводити обвинувачення. Якщо ж обвинувачений заперечував обвинувачення і суд визнавав це правильним, то обвинувач піддавався штрафу за неправдиве обвинувачення і сам повинен був виплатити винагороду обвинуваченому. За Статутом Едуарда Першого (феодальна Англія, 1285 р.) таку ж відповідальність несли особи, які злісно підбурювали обвинувача до висунення неправдивого обвинувачення.

Обвинувачення сягає своїм корінням не тільки в соціальну, а й в біологічну природу людини, оскільки психологічно та біологічно природі обвинувачення притаманні приватні, індивідуальні елементи.

Соціальна природа обвинувачення пов'язана з тим, що з розвитком людського середовища завжди змінювався і характер боротьби з посяганнями. Поступово община починає брати на себе функції захисту інтересів членів свого середовища. У період первіснообщинного ладу юридичними сторонами в судових процесах виступали роди, а не окремі індивіди. У випадку порушення інтересів конкретних осіб у племені застосування каральних заходів носило груповий характер і здійснювалося членами цього конкретного роду, сім'ї (кровна помста). Уже проявляються елементи публічності у переслідуванні правопорушника.

Отже, можна зробити висновок, що в ранньофеодальний період обвинувачення, як правило, базувалося на приватній ініціативі. Сам же судовий розгляд будувався за принципом публічного змагання між обвинувачем і

обвинуваченим. Однак при зміцненні державної влади поступово ця ініціатива все більше переходила до посадових осіб.

Згідно з юридичним тлумачним словником обвинувачення – винити, зводити на нього провину, приносити скаргу, піддавати відповіді, покладати вину на когось-небудь за щось; вважати винним, обвинувачувати [45, с. 358].

Можна стверджувати, що обвинувачення є загальним об'єктом і конкретним предметом думки, її ключовим напрямом.

З. З. Зінатулін, Ф. Н. Фаткуллін і Я. С. Аврах у своїх працях зазначають, що «обвинувачення – одне з найважливіших і давніх процесуальних явищ. Воно фактично є основою і породило виникнення кримінального судочинства, тому, що останнє необхідне було для того, щоб судити про вину конкретної особи у вчиненні забороненого злочинного діяння. Судочинство розвивалося в ході здійснення, реалізації обвинувачення зі сторони одних осіб по відношенню до інших» [75, с. 5].

Відомо, що суди історично з'явилися значно раніше, ніж прокуратура, але обвинувачення існувало. Уже в місті-державі Ольвії (поблизу сучасного міста Миколаєва) (VI ст. до н.е.) у судочинстві брав участь обвинувач. У 399 р. до н.е. на суді присяжних зі справи найвидатнішого філософа стародавнього світу Сократа після оголошення обвинувальної скарги Мелета виступили обвинувачі, і Сократ був страчений, випивши розтерту цикуту [63, с. 20].

Обвинувачення виникає і стає одночасно з виникненням і розвитком судових органів. Найбільш стародавній розвиток судової системи вже дає уявлення про юридичну природу обвинувачення.

У КПК України від 28 грудня 1960 року не закріплювалось єдиного визначення обвинувачення. Разом з тим КПК України, який набирає чинності з 19 листопада 2012 року, передбачає, що обвинувачення – твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку встановленому цим кодексом. Крім того за законодавством України, дане поняття використовується ще для позначення функції обвинувачення, яка залежно вже від виду покладається на визначену

законодавством особу, – це може бути прокурор, а у випадках, передбачених кримінально-процесуальним законодавством, потерпілий та його представник.

У дореволюційний період розвитку кримінального процесу обвинувачення багатьма авторами ототожнювалось з поняттям кримінальне переслідування і кримінальний позов.

Що стосується кримінально-процесуального законодавства України, то В. В. Сухонос, В. П. Лакизюк, Л. Р. Грицаєнко, М. В. Руденко зазначають, що діяльність прокурора в підтриманні державного обвинувачення є складовою частиною ширшого виду державної діяльності. Це фактично кримінальне переслідування осіб, які вчинили злочин, на різних стадіях кримінального провадження. А кримінальне переслідування є невід’ємною складовою частиною правоохоронної функції держави.

Досить часто в юридичній літературі кожен з авторів дає своє визначення обвинувачення.

За С. І. Ожеговим, обвинувачення – це насамперед визнання винуватим у чому-небудь, приписування кому-небудь якоїсь вини.

На думку С. Альперта, «...під обвинуваченням належить розуміти процесуальну діяльність, що спирається на закон, спрямовану на викриття обвинуваченого у вчиненні злочину, його засудження, застосування до нього справедливого покарання, а у відповідних випадках – заходів виховного характеру або громадського впливу» [2, с. 20].

Є й інші визначення обвинувачення. Так, Ф. Н. Фаткуллін обвинувачення розуміє, як сукупність установлених суспільно небезпечних протиправних фактів, поставлених у вину обвинуваченому [75, с. 46]. Тобто в сутність основи такого визначення покладається злочин, що ставиться у вину конкретній особі. У цьому випадку обвинувачення може виступати спочатку у формі відповідної тези, що може перерости в більш категоричну форму – твердження, яке може бути витлумачене як кримінально-процесуальне рішення.

Особливий інтерес для України на сучасному етапі реформування вітчизняного кримінально-процесуального законодавства має розуміння

Європейським судом «кримінального обвинувачення», визначення моменту його висунення та наслідків, які наступають для суб'єктів, якого воно стосується.

На превеликий жаль, Конвенція не містить ні абстрактного визначення поняття «кримінальне обвинувачення», ні казуального переліку відповідних правовідносин.

Використовуючи практику Європейського суду, можна виділити три критерії, які складають основу визначення кримінального обвинувачення:

- 1) критерій національного права;
- 2) критерій кола адресатів;
- 3) критерій правових наслідків для адресата.

Перший критерій виступає базовим. Європейський суд аналізує, чи підпадає дане протиправне діяння під ознаки злочину відповідно до національних норм кримінального права.

Наступним критерієм є дія норми, якою встановлюється відповідальність за колом осіб.

Третій критерій полягає в оцінці характеру та суворості покарання за його вчинення. Відповідно до загального правила, у випадку, якщо елемент покарання наявний, а передбачені санкції достатньо суворі, скоєне правопорушення має природу кримінального правопорушення.

Отже, Європейський суд сприймає кримінальне обвинувачення як універсальне поняття, яке є наслідком діяння протиправного характеру.

Європейський суд визначив «кримінальне обвинувачення», як «офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про те, що ця особа вчинила кримінальне діяння».

В. С. Зеленецький зазначає, що конкретне обвинувачення в матеріально-правовому розумінні з моменту його виникнення зовні проявляється в процесуальних актах, але за відсутності реалізуючої діяльності воно статичне і може функціонувати лише в діяльності, спрямованій на його здійснення, і розглядається в процесуальному значенні, тобто матеріально-правовий аспект обвинувачень є базисним, а не процесуально-похідним від нього [14, с. 51]. В. С. Зеленецький у

своїх працях починає теоретично обґрунтовувати інститут державного обвинувачення. Згідно з його твердженнями, «Державне обвинувачення виникає у тому процесі, в якому прокурор досліджує обвинувальний висновок і всі матеріали кримінальної справи. Затвердивши вказаний обвинувальний висновок, він формує своє переконання у винності чи невинності обвинуваченого. Момент затвердження обвинувального висновку – є початком стадії порушення державного обвинувачення» [13, с. 143].

Є також позиція, за якою обвинувачення зводиться до так званого кримінального переслідування. Можемо стверджувати, що обвинувачення – це складова, певна частина кримінального переслідування, яка спрямовується по відношенню до особи, підозрюваної у вчиненні злочину, з метою викриття злочинного діяння, та застосування до винної особи справедливого покарання. Ця позиція не поділяється О. Р. Михайленком [42, с. 45] на тій підставі, що обвинувачення, як поняття, вужче за обсягом, ніж переслідування, яке може охоплювати переслідування особи, затримання особи та інші фізичні дії. Проте в науці існує велика кількість думок з приводу цього питання. О. М. Ларін зазначає, що оскільки кримінальне переслідування є функцією протилежною захисту, а захищатися можна не тільки від обвинувачення, а й від підозри, то обвинувачення і підозру необхідно вважати формою реалізації кримінального переслідування [33, с. 24–25]. Це положення підтримує А. Г. Халиулін, який пропонує співвідносити поняття «Кримінального переслідування» й «Обвинувачення» як зміст і форму, і виділяти при цьому дві форми кримінального переслідування: обвинувачення і підозру. При цьому зазначається, що обвинувачення не може початися раніше, ніж відбудеться притягнення як обвинуваченого відповідної особи по кримінальній справі. Водночас до змісту кримінального переслідування деякі автори відносять і інші процесуальні дії, які передують моменту пред'явлення обвинувачення.

Як зазначає В. М. Юрчишин, обвинувачення має свою фабулу, яка означає зміст, фактичну частину обвинувачення, конкретні факти, обставини, що інкримінуються обвинуваченому, як діяння, що містить ознаки певного складу

злочину. Фабула дає можливість моделювати вчинений злочин і становить його правове формулювання. Фабула обвинувачення, на відміну від юридичного його формулювання, завжди чітко індивідуальна, оскільки стосується конкретної особи. Факти, що складають фабулу обвинувачення, їх юридичні ознаки, лежать в основі фактичної частини обвинувачення, що характеризує правову кваліфікацію конкретного злочину, передбаченого Особливою частиною КК України [80, с. 14–15].

Отже, виходячи з наукового узагальнення, можна виділити три складові будь-якого обвинувачення. У матеріально-правовому розумінні це:

- фабула обвинувачення;
- юридичне формулювання;
- правова кваліфікація.

Якщо фабула обвинувачення фактична, а юридичне формулювання правова модель розкритого злочину, то правова кваліфікація є підведенням його під ту чи іншу статтю (частину, пункт) Особливої частини КК України [80, с. 35–41].

Обвинувачення охоплює всі необхідні ознаки злочину, усі його елементи, як вони передбачені диспозицією відповідної статті КК України .

Керуючись нормами чинного законодавства, обвинувачення, яке сформульоване в обвинувальному акті і подане прокурором до суду, становить собою основний і єдиний предмет судового дослідження. Для перевірки правильності обвинувачення, викликаються в суд обвинувачений, потерпілий, свідки, експерти; проводяться різні судові дії; вислуховуються думки сторін; забезпечується визначений порядок і послідовність у дослідженні доказів [29, с. 166–167].

Стосовно положень, формування та затвердження обвинувального акту і направлення його до суду доречна й актуальна пропозиція В. Т. Маляренка та І. В. Вернидубова, які наполягають на тому, щоб обвинувальний акт за зібраними слідчим фактичними даними складав прокурор. На їх думку, така діяльність прокурора буде сприяти більшій об'єктивності, оскільки слідчий так чи інакше зацікавлений у тому, щоб справа була направлена до суду [35, с. 110].

Характерно, що законодавець, ведучи мову про досудове слідство, застосовує лише термін «обвинувачення», а термін «державне обвинувачення» вживається лише в тих випадках, коли регламентується діяльність прокурора в суді.

Державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне переслідування, а також у встановлених законом випадках потерпілий (у справах приватного обвинувачення), висуваючи обвинувачення, стверджують цим, що є підстави притягнення відповідних осіб до кримінальної відповідальності. З цього питання П. М. Давидов писав, що, обвинувачення особи, підведення її дії під ознаки відповідної статті кримінального закону – це і є сутністю обвинувачення. Обвинувачення, висунене в установленому кримінально-процесуальним законом порядку, є предметом кримінального переслідування, а в подальшому також предметом розгляду і вирішення справи в суді. До того, як згідно з кримінальним судочинством, повністю сформується обвинувачення предметом кримінального переслідування, є підозра у вчиненні злочину, в основі якої достатні докази, припущення органу розслідування про причетність особи до вчинення злочину, яке офіційно пред'явлене особі у відповідній передбаченій законом формі, унаслідок чого особа набуває статусу обвинуваченого.

Отже, виходячи з цього, можна зробити висновок, що обвинувачення – це висунене у кримінально-процесуальному порядку відповідними державними органами чи потерпілою особою твердження про вчинення відповідною особою злочину і наявність підстав притягнення даної особи до кримінальної відповідальності.

Чинний КПК України передбачає, що під обвинуваченням необхідно розуміти твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунене у порядку, установленому даним Кодексом.

Неприпустимо використовувати сутність поняття обвинувачення в різних значеннях, крім того, один і той же термін не може наповнюватися різним змістом.

Після того як обвинувачення висунене, воно надає кримінальному обвинуваченню більш чітких меж. Зміна даних меж можлива вже тільки з

урахуванням змін обвинувачення в установлених кримінально-процесуальним законом межах і порядку.

Обвинувачення покликане забезпечувати законність і обґрунтованість кримінального переслідування (яке в цьому випадку розглядається як ширша діяльність уповноважених органів), змушуючи відповідні органи й осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, вживати заходи до його належного обґрунтування.

Обвинувачення не може мати різний зміст на стадії досудового та судового розгляду. Завжди носить індивідуальний характер, виходячи з чого воно не переходить на іншу особу, у випадку смерті обвинуваченого чи з інших обставин. Сутність обвинувачення, як твердження про вчинення особою злочинного діяння, виключає те, що суд повинен бути зв'язаний позицією обвинувача стосовно виду і розміру покарання.

Щоб мати уявлення про обвинувачення й охарактеризувати його види, зазначимо, що воно починає формулюватися у ході доказування по кримінальній справі і є його результатом.

Зібравши достатні докази про вчинення злочину певною особою, слідчий починає формулювати обвинувачення. Дане обвинувачення формально закріплюється у постанові про притягнення особи, як обвинуваченого, у змісті якої вказується конкретний злочин, у вчиненні якого обвинувачується дана особа (порядок складання даної постанови був передбачений в ст. 132 КПК України від 28 грудня 1960 р.). При подальшому доказуванні обвинувачення може змінюватись або доповнюватись слідчим (ст. 141 КПК України 1960 р.). Якщо частина обвинувачення на етапі досудового слідства не знайшла свого підтвердження, слідчий своєю постановою закриває справу в цій частині обвинувачення.

Діяльність слідчого з формулювання обвинувачення закінчується викладенням його в обвинувальному акті (ст. 223 КПК України). Зміст обвинувального висновку також передбачено даною статтею.

Прокурор, затверджуючи обвинувальний акт, може змінити обвинувачення, пред'явлене слідчим, якщо воно не тягне за собою застосування статті

кримінального закону з більш тяжкою санкцією і не пов'язане з істотною зміною обвинувачення за фактичними обставинами. У такому випадку прокурор або його заступник складає постанову, в якій зазначає зміни, що вносяться до обвинувального висновку.

Крім того, під час судового розгляду прокурор має право змінити пред'явлене особі обвинувачення.

Обвинувачення має важливе значення в кримінально-процесуальному праві України, незалежно від виду обвинувачення, воно завжди стосується кількох суб'єктів.

Від належної діяльності особи, яка підтримує обвинувачення, залежить весь подальший процес розгляду справи в суді. Беззаперечно, що в першу чергу обвинувачення стосується особи, проти якої воно висувається, крім того особи, яка підтримує дане обвинувачення, а також суду який постановляє судові рішення.

В. М. Юрчишин зазначає, що, на перший погляд, обвинувачення може розцінюватися як негативне явище, оскільки пов'язане з учиненням злочину, його розслідуванням, що неможливе без застосування заходів кримінально-процесуального примусу, обмеження конституційних прав і свобод громадянина і людини [80, с. 20].

З іншого боку, інститут обвинувачення – це певна цінність, що забезпечує принцип невідворотності відповідальності та профілактики правопорушення, задоволення законних інтересів потерпілих, вирішення завдань кримінального судочинства тощо.

Виходячи з конституційної функції й основних конституційних засад судочинства (ст. 121, 129 Конституції України) [22], можна зробити висновок, що обвинувачення – це висунене в установленому законом порядку державними органами (посадовими особами), які мають право здійснювати кримінальне переслідування, чи потерпілим, твердження про вчинення певною особою злочину, передбаченого нормами кримінального законодавства, і наявності відповідних підстав притягнення даної особи до кримінальної відповідальності.

Обвинувачення і, насамперед, державне обвинувачення – це стрижень, навколо якого в судовому розгляді концентруються зусилля усіх його учасників.

1.2. Підтримання державного обвинувачення в суді – конституційна функція прокуратури України

Функція (лат. «functio» – звершення, виконання) – це діяльність, обов’язок, робота, зовнішній прояв властивостей певного об’єкта в рамках даної системи відносин, до якої він належить.

Діяльність прокурора в судовому процесі багатогранна, а підтримання обвинувачення – є одним з основних напрямів.

О. Р. Михайленко зазначає, що жоден із зазначених підходів до визначення поняття функції не є універсальним, а тому потребує своїх уточнень [43, с. 61].

С. А. Альперт наголошує, що однією із суттєво важливих і дійових форм правоохоронної діяльності прокурора в суді є підтримання ним державного обвинувачення [1, с. 7].

Поняття функцій органів прокуратури як державного органу необхідно розглядати у взаємозв’язку з поняттям функцій держави. Повноваження та функції прокуратури на різних етапах розвитку державності змінюються, їх зміст і обсяг залежать від багатьох історичних, соціально-економічних і політичних факторів. Тому на кожному етапі розвитку держави прокуратура, згідно з Конституцією, вирішує або сприяє вирішенню комплексу завдань, органічно пов’язаних між собою. Цим завданням повинна відповідати певна сукупність функцій прокуратури, які спрямовуються на виконання поставлених перед нею завдань [53, с. 180]. Прокурор підтримує обвинувачення в суді від імені держави, він відстоює інтереси держави шляхом ужиття відповідних заходів з притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину.

Завдання та функції, що стоять перед прокуратурою, пов'язані між собою, проте визначальними є завдання, а залежними – функції. Ця залежність виявляється в тому, що завдання визначають саме виникнення та існування функцій прокуратури, їх зміст і впливають на форми і методи їх здійснення.

Проте функції держави не варто ототожнювати з функціями її окремих органів, призначення та діяльність яких пов'язана з їх правами й обов'язками [21, с. 65]. Функції окремих органів, зокрема прокуратури, за своїм обсягом підпорядковані функціям держави [77, с. 140].

Функції прокуратури визнаються похідними від державних функцій, взаємопов'язані з ними і реально впливають на забезпечення їх виконання. Функції держави, їх здійснення конкретизуються в діяльності державного апарату та його органів [62, с. 137].

Функція – основний напрямок діяльності, в цьому випадку органів прокуратури.

На думку І. В. Рогатюка, обвинувачення є самостійною кримінально-процесуальною функцією, сутність якої складає суворо регламентоване законом спрямування діяльності суб'єктів обвинувачення (слідчого, прокурора, потерпілого та цивільного позивача їх представників), що здійснюється шляхом формування та реалізації обвинувачення відносно конкретної особи, яка вчинила злочин, і полягає у формулюванні та пред'явленні обвинувачення, застосування до неї заходів процесуального примусу, у тому числі запобіжних заходів, збирання доказів винуватості цієї особи, з метою обґрунтування кримінальної відповідальності обвинуваченого перед судом [56, с. 10].

Через функції прокуратури розкривається її тип, значення, роль і місце в механізмі держави, визначається доцільність структури прокурорської системи в цілому і окремих її органів. З функціями прокуратури також пов'язані закономірності її становлення та розвитку. Унаслідок зміни функцій настають зміни й у структурі прокуратури, її завданнях, організації її діяльності. Система функцій визначає соціальну призначеність прокуратури, її компетенцію та правовий статус.

Правознавці передбачають, що за допомогою функції втілюються в життя завдання, які стоять перед конкретним органом.

Р. Д. Рахунов розуміє функцію як частину кримінально-процесуальної діяльності [55, с. 37].

М. О. Чельцов зазначає, що функція – «це напрям діяльності, який розглядається законодавцем як обов'язок відповідного органу чи особи» [77, с. 11].

К. К. Платонов, Г. Т. Голубев зазначають, що спільним для висловлених позицій є те, що автори вводять у поняття «функції активне начало тієї чи іншої діяльності», яка складається з окремих взаємопов'язаних дій суб'єктів, що створюють її структуру [47, с. 58].

На думку В. В. Мельника, функція підтримання державного обвинувачення, не носить однобічного обвинувального характеру, не полягає тільки у кримінальному переслідуванні обвинуваченого, вона одночасно є публічною і правозахисною. Вона захищає інтереси суспільства і держави, забезпечує здійснення прав і свобод людини та громадянина.

Отже, «функція» – це «не сама діяльність, а лише відношення діючого органу до всього організму» [61, с. 30]. Функція може виконувати своє призначення лише в процесі здійснення, тобто функціонування.

Функції прокуратури не ізольовані від функцій інших систем і зумовлюються ними. Що ж стосується кримінально-процесуальних функцій, зокрема функції захисту, то вона похідна від функції обвинувачення. Захист можна розглядати як форму реагування на обвинувачення [80, с. 69].

Мета, завдання, функції та характер діяльності прокуратури не можна визначити довільно або орієнтуючись переважно на зарубіжні зразки. Вони, як правило, повинні зумовлюватися життям і закріплюватися в законодавстві на основі обов'язкових потреб українського суспільства на певному етапі його розвитку в соціально необхідних результатах діяльності органів прокуратури. Тому мета і завдання прокуратури і визначають її функції, повноваження та засоби їх реалізації, від яких залежать зміст і наслідки діяльності прокуратури.

Функція підтримання державного обвинувачення в суді здавна була властива органам прокуратури багатьох країн світу.

У ряді європейських країн, зокрема у Франції, функція державного обвинувачення визначальна. По-іншому побудоване судове обвинувачення у Великій Британії, де обвинувальну функцію реалізують інші органи публічного переслідування, серед них і адвокати; у США, де в особі обвинувачів виступають так звані аторнейські служби, які лише неофіційно називаються прокурорами.

Прокуратура України, як єдина система, має низку функцій, передбачених Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру». Однією з основних конституційних функцій є підтримання державного обвинувачення в суді, а тому Генеральний прокурор України вимагає від підлеглих прокурорів вважати підтримання державного обвинувачення службовим обов'язком кожного прокурора, забезпечити підтримання державного обвинувачення в кожній кримінальній справі, направленій прокурором до суду.

Функція обвинувачення займає домінуюче положення не тільки серед функцій прокуратури, а й у всій системі кримінально-процесуальних функцій. Без обвинувачення кримінальний процес був би безпредметним, а тому і непотрібним. Саме обвинувачення породжує інші функції та їх розвиток, наприклад захисту, правосуддя, вирішення справи тощо [80, с. 15–16].

Зазначимо, що підтримання державного обвинувачення – це публічна, процесуальна діяльність прокурора, яка охоплює сукупність форм і методів реалізації в суді обвинувальної функції, спрямована насамперед на доведення перед судом вини особи у вчиненні злочину, підстав для притягнення її до кримінальної відповідальності або застосування щодо неї інших заходів кримінально-правового характеру. Підтримуючи державне обвинувачення в суді, прокурор своїми активними діями здійснює реалізацію, втілення даної функції в життя.

Від поняття обвинувачення необхідно відрізнити функцію обвинувачення, яка передбачає функцію підтримання державного обвинувачення. Функція обвинувачення здійснюється шляхом:

- повідомленням про підозру щодо конкретної особи;

- зверненням до суду з обвинувальним актом, клопотанням про вжиття примусових заходів медичного або виховного характеру;
- зміни обвинувачення у стадії досудового розслідування в бік погіршення становища обвинуваченого;
- складання обвинувального акта і направлення кримінальної справи прокуророві;
- затвердження прокурором обвинувального акту і направлення кримінального провадження до суду;
- підтримання державного обвинувачення у суді першої інстанції;
- подання прокурором апеляційного та касаційного подання, подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами на виправдувальний або обвинувальний вирок з мотивів необхідності застосування закону про більш тяжкий злочин чи за м'якістю покарання;
- застосування запобіжних заходів.

Функція обвинувачення завжди спрямована проти конкретної особи, вона суворо конкретизована і в її основі переслідування, викриття особи, винної у вчиненні злочину.

Обвинувальна функція може здійснюватися на:

- стадії досудового розслідування;
- стадії судового розгляду.

Обвинувальна функція *на досудовому слідстві* – це те, що робить слідчий. Він особисто відшукує докази вини, систематизує й оцінює їх, він формулює і пред'являє особі постанову про притягнення її як обвинуваченого, приймає рішення про застосування запобіжного заходу та інших примусових заходів, відпрацьовує кінцевий для даної стадії процесу висновок про винність особи. Тобто слідчий формує обвинувачення в *матеріально-правовому* його значенні, на підставі якого в майбутньому розгортається процесуальна діяльність по підтриманню та відстоюванню обвинувачення перед судом.

У кримінальному процесі функція підтримання державного обвинувачення починає реалізуватися під час досудового слідства, коли слідчий виносить

умотивовану постанову про притягнення особи як обвинуваченого, що закріплювалось в ст. 131, 132 КПК України від 28 грудня 1960 р. Таку думку висловили М. С. Строгович, С. А. Альберт, В. Т. Маляренко і І. В. Вернидубов [80, с. 104].

Підтримання державного обвинувачення ґрунтується на діяльності органів розслідування, зусиллями яких обвинувачений викритий у вчиненні злочину і повинен стати перед судом.

Отже, можна зробити висновок про те, що сукупність форм і методів реалізації в суді обвинувальної функції створює поняття «підтримання державного обвинувачення» в суді.

Враховуючи ці обставини, необхідно визнати, що прокурор, який затвердив обвинувальний висновок, *підтримує в суді обвинувачення*, пред'явлене слідчим, він його підтримує тому, що, наглядаючи за досудовим слідством, він впливав на його формування. Завдяки цьому, висновок слідчого про винність не може бути для прокурора несподіваним. У зв'язку з цим підтримання державного обвинувачення в суді – це логічне продовження діяльності прокурора після досудового розслідування.

Сьогодні на прокуратуру України, згідно зі ст. 121 Конституції України, покладена функція підтримання державного обвинувачення в суді [22].

У період дії Закону України «Про прокуратуру Союзу РСР» підтримання державного обвинувачення в суді взагалі розглядалося не як самостійна функція прокуратури, а як складова прокурорського нагляду за додержанням законів при розгляді справ у судах. Проте і тоді на прокурорів покладался обов'язок сприяти здійсненню мети правосуддя та завдань суду при суворому додержанні принципу незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про прокуратуру Союзу РСР»).

Функцію підтримання обвинувачення в суді виконує прокурор та потерпілий. Через прокурора держава переслідує особу, яка злочинно порушила норму права, саме прокурор здійснює координування зусиль органів дізнання та досудового слідства у боротьбі зі злочинністю.

Прокурор підтримує обвинувачення від імені держави і при виконанні цієї функції є незалежним, керується Конституцією України, законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, своєю правосвідомістю і переконанням.

Державний обвинувач повинен забезпечити якісне підтримання державного обвинувачення в судах першої інстанції. Участь прокурора у попередньому та судовому розгляді всіх кримінальних справ, за винятком справ приватного обвинувачення, обов'язкова і передбачає ретельне вивчення кримінальної справи перед її розглядом судом, активну участь у дослідженні судом доказів, опрацювання правильної обґрунтованої позиції та викладення її суду у постановках і дебатах.

Прокурор відповідає за обґрунтованість державного обвинувачення і несе за нього відповідальність, тому варто погодитись з позицією Я. О. Ковальнової стосовно звільнення суду від невласливих йому процесуальних дій, характерних для обвинувачення, і забезпечення прокурору можливості ефективніше здійснювати державне обвинувачення. Закріпити за прокурором (а не судом, як це відбувається тепер), обов'язок вручати обвинуваченому копію обвинувального висновку [18, с. 105].

Функція підтримання обвинувачення спрямована проти конкретної особи. У кожному випадку вона персоніфікована по відношенню до особи. Сутність підтримання державного обвинувачення в суді полягає в сукупності дій прокурора з відстоювання перед судом обвинувального висновку про передбачений законом злочин, який учинила особа, яка опинилася на лаві підсудних. Джерелом обвинувачення є діяльність органів дізнання та досудового слідства, зусиллями яких особа викрита як така, що вчинила злочин, у зв'язку з чим має постати перед судом. Підтримуючи обвинувачення в суді, прокурор привселюдно обвинувачує підсудного та наполягає на застосуванні до нього справедливого покарання, допомагає суду у кваліфікованому вирішенні справи, привертає увагу до причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.

Наш кримінальний процес має змішаний характер, що зобов'язує прокурора в суді першої інстанції не тільки доказувати винність обвинуваченого, а й запобігати

безпідставному, при відсутності доказів, визнанню обвинуваченого винним та його засудженню.

Підтримання державного обвинувачення, як першочергова конституційна функція прокуратури, як основна конституційна засада судочинства (ст. 121, 129 Конституції України) є першоосновою всього кримінального процесу і провадження кримінальних справ у суді [22]. Без зазначеного конкретного обвинувачення справи, за чинним законодавством, до суду не направляються, а тому функції правосуддя і вирішення справи по суті спрямовані на дослідження обвинувачення, пред'явленого проти конкретної особи.

На нашу думку, досить доцільно залучати з метою забезпечення якісної підготовки до попереднього та судового розгляду кримінальних справ перед направленням останніх до суду працівників, які б вивчали, а в подальшому підтримували державне обвинувачення.

Є низка положень, які повинні реалізовуватися прокуратурою, під час підготовки до підтримання державного обвинувачення в суді. Щоб ця функція була реалізована належно при визначенні конкретного державного обвинувача потрібно враховувати характер, обсяг і складність справи, кваліфікацію, досвід роботи прокурора, якому доручається підтримувати обвинувачення. У багатоепізодних справах, ускладнених певними обставинами чи стосовно кількох обвинувачених, підтримання державного обвинувачення доручати у необхідних випадках групі державних обвинувачів.

Під час підтримання державного обвинувачення в суді прокурор повинен виключити будь-які прояви незаконного обвинувачення, незалежно від даних судового слідства. Така ситуація пояснюється тим, що в значній кількості випадків державне обвинувачення підтримують помічники прокурорів, які знаходяться в підлеглості керівників органів прокуратури, які затверджують обвинувальний висновок і направляють справу до суду. Отже, прокурор району (міста) несе повну відповідальність за незаконне рішення, яке він може допустити при затвердженні обвинувального висновку. У зв'язку з цим, деякі керівники прокуратури безпідставно орієнтують підлеглих прокурорів, які виступають у судах як державні

обвинувачі, на те, щоб вони робили все, іноді навіть порушуючи вимоги КПК України, для запобігання виправдального вироку.

Керуючись вимогами чинного законодавства, прокурор, який бере участь у суді як державний обвинувач, повинен підвищувати особисту відповідальність за правильну позицію по основних питаннях кримінальної справи суворо керуватись і дотримуватись Конституції та законів України, дотримуватися принципів судочинства, зокрема принципу презумпції невинуватості, дбати про додержання конституційних і процесуальних прав громадян, залучених по кримінальній справі (потерпілий, обвинувачений та інші), сприяти всебічному повному й об'єктивному дослідженню доказів, повинен об'єктивно, а не суб'єктивно підтримувати державне обвинувачення і тільки в міру його доведеності, сприяти цим прийняття законного та справедливого судового рішення по кримінальному провадженні. Крім того, державний обвинувач зобов'язаний реагувати на виявлення в суді грубих помилок і порушень законності під час досудового слідства та дізнання, висувати перед судом питання про винесення окремої ухвали (постанови) у зв'язку з встановленими по справі фактами порушення закону, причинами й умовами, що сприяли вчиненню злочину.

Безумовно, що кожного разу, коли вирішується питання про підтримання обвинувачення по тій чи іншій справі, його вирішує особисто прокурор або його заступник. Але в момент направлення справи до суду, коли дата її розгляду невідома, визначити, хто конкретно буде підтримувати державне обвинувачення по цій справі, не завжди доцільно, оскільки коли вона буде розглядатись у суді, прокурор, якому доручили обвинувачення при направленні справи до суду, може бути зайнятий в іншому судовому процесі. Хоча, по багатоепізодних справах, ускладнених певними обставинами чи стосовно кількох обвинувачених доцільно, щоб державний обвинувач призначався в період, коли справа знаходиться в прокуратурі, до направлення її в суд. Це дозволить йому ліпше підготуватися до судового процесу.

Для належної діяльності органів прокуратури при підтриманні державного обвинувачення в суді органи прокуратури повинні своєчасно, за декілька днів, володіти інформацією про дату розгляду відповідної кримінальної справи у суді.

Прокурор у своїй діяльності з підтримання державного обвинувачення в суді повинен бути об'єктивним, що дозволяє виявити обставини, які викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також ті обставини, що пом'якшують чи обтяжують його відповідальність. До закінчення судового розгляду та постановлення вироку по справі необхідно дотримуватися принципу презумпції невинуватості. Прокурор повинен враховувати всі можливі судові версії. Для цього однаково важливо, як засудження обвинуваченого в разі доведення його вини, так і виправдання невинної особи, вина якої не доведена.

Рівність даних прав полягає в тому, що прокурор при підтриманні державного обвинувачення користується рівними з іншими сторонами процесу правами у наданні доказів, участі у їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом, заявлені клопотань і відстоюванні інших процесуальних інтересів.

Сутність рівноправності полягає у рівних процесуальних юридичних засобах для обвинувачення та захисту (формальна юридична рівність) [53, с. 413].

Кримінально-процесуальна діяльність, розгляд кримінальних справ – це і є взаємозв'язок трьох, основних кримінально процесуальних функцій:

- обвинувачення;
- захисту;
- вирішення справ.

У чинному кримінальному процесі функція підтримання державного обвинувачення в суді завжди пов'язана з функцією захисту. Ці функції стимулюють і доповнюють одна одну. Принцип змагальності кримінального судочинства найповніше проявляється тоді, коли в процесі беруть участь прокурор, який підтримує обвинувачення, і захисник – адвокат, який захищає обвинуваченого.

У стадії судового розгляду кримінальних справ не тільки обов'язкова участь обвинуваченого, але й обов'язкова участь прокурора як державного обвинувача по всіх справах публічного та приватно-публічного обвинувачення. Це загальні умови

реалізації принципу змагальності кримінального судочинства. Така конструкція кримінального судочинства сприяє, з одного боку, активному дослідженню обставин справи, під час якого сторони мають можливість висловити своє відношення до обвинувачення, доказів, які є його основою, а з другого – звільняє суд від участі в протиставленні сторін, забезпечує його об'єктивність, чим створюються необхідні умови для постановлення законного та справедливого судового рішення.

При розслідуванні та в подальшому передачі справу до суду завжди присутній взаємозв'язок цих трьох функцій.

Сприяння суду у всебічному, повному й об'єктивному розгляді справи та постановленню судового рішення, що ґрунтується на законі, – це завдання винятково прокурора, як представника органу публічної влади, призначеного для захисту прав та законних інтересів громадян і держави. На жодного з інших учасників процесу таке завдання не покладається і не може бути покладено.

Отже, можна дійти висновку, що здійснення прокурором у суді процесуальної функції підтримання обвинувачення – це реалізація тих висновків, до яких державний обвинувач прийшов унаслідок нагляду за досудовим слідством.

Розглядаючи питання про ухвалення вироку, суд повинен вирішити: чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується обвинувачений, чи має це діяння склад злочину і чи винний у його вчиненні обвинувачений. Тому можна однозначно стверджувати, що перевірка правильності й обґрунтованості обвинувачення та винесення рішення по суті – це одне із головних завдань, яке стоїть перед судом.

У разі, коли при розгляді справи прокурор дійде висновку, що дані судового слідства не підтверджують обвинувачення підсудного, він зобов'язаний відмовитись від обвинувачення, крім того, під час судового розгляду до закінчення судового слідства прокурор вправі змінити пред'явлене особі обвинувачення.

Отже, можна зробити висновок, що, незважаючи на те, що багато вчених у своїх працях пропонують різні визначення функції підтримання державного обвинувачення в суді, в основі всі вони зводяться до характеристики функції, як

певного предмета відання, спрямованого на виконання поставленого завдання за допомогою притаманної їй компетенції.

Підтримання прокурором державного обвинувачення в суді, як конституційна функція – є важливою гарантією винесення судом законного, обґрунтованого вироку й додержання передбачених законом прав та інтересів громадян.

Висновки до розділу 1

У цьому розділі розглянуто поняття та значення обвинувачення в кримінальному процесі України. Наведено характеристику видів обвинувачення та розкрито співвідношення між ними, а також приділена увага висвітленню такої конституційної функції прокуратури, як підтримання державного обвинувачення в суді.

Розглянувши ці положення ми дійшли висновку, що:

1. На науковому рівні необхідно визначити, що виходячи з конституційної функції й основних конституційних засад судочинства (ст. 121, 129 Конституції України) про підтримання державного обвинувачення в суді прокурором, і керуючись принципом невідворотності відповідальності особи за вчинений злочин (п. 4 ст. 6 Закону України «Про прокуратуру») обвинувачення, як кримінально-процесуальна діяльність уповноважених на те осіб, спрямована на викриття обвинуваченого у вчиненні злочину і притягнення його до законної та справедливої відповідальності.

2. Обвинувачення – поняття неоднозначне, зміст якого залежно від критерію поділу може змінюватись. Тому для полегшення практичного застосування, визначення змісту і сутності цього поняття нами пропонується певна умовна класифікація. Поділ обвинувачень на види здійснюється на основі різних критеріїв. В основу даних критеріїв покладається принцип публічності суб'єктів обвинувачення, кількість статей у КК України та ін. Вищенаведені види

обвинувачення становлять єдину систему, впливають один на одного та в певних випадках породжують і доповнюють один одного.

3. Однією з основних функцій прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді, яка, на нашу думку зводиться до того, що це публічна, процесуальна діяльність прокурора, яка охоплює сукупність форм і методів реалізації в суді обвинувальної функції, спрямована насамперед на доведення перед судом вини особи у вчиненні злочину, підстав притягнення її до кримінальної відповідальності або вжиття до неї інших заходів кримінально-правового характеру.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ПІДСТАВИ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

2.1. Поняття відмови прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції

Значення відмови прокурора від обвинувачення можна зрозуміти з етимології самих термінів, «відмова» або «відмовитись» означає вираження незгоди з чим – не будь, перестати діяти [73]. Тобто в цьому випадку – це виявлення незгоди з обвинуваченням, яке інкримінується певній особі, шляхом заперечення його законності й обґрунтованості.

Із 1864 р. статус прокурора, згідно національного законодавства, починає змінюватись і при цьому нормативно закріплюватись. Прокурор починає виступати як повноправний учасник кримінального процесу зі сторони обвинувачення. При цьому, вступаючи в процес, він бере відповідальність на себе (ст. 131 Статуту судових установлень). У цей період діє принцип, згідно з яким прокурор зобов'язаний відмовитись від обвинувачення, якщо існують підстави для виправдання обвинуваченого. Відповідно до даної позиції А. Ф. Коні писав, що прокурор відмовляється від обвинувачення в тих випадках, коли він знайде поважні підстави для виправдання підсудного, про намір здійснити відмову він заявляє суду. Тобто в будь-якому випадку в основі діяльності прокурора повинен бути принцип справедливого правосуддя.

З 1960 р. по 2002 р. питання відмови прокурора від обвинувачення вирішувалося так: «якщо в результаті судового розгляду прокурор прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого обвинувачення, він зобов'язаний відмовитися від обвинувачення і викласти суду мотиви відмови». На цьому проміжку часу відмова прокурора від обвинувачення не звільняє суд від обов'язку продовжувати розгляд справи. Характерно, що відмова прокурора від обвинувачення – це не право, а обов'язок прокурора; крім того,

відмова повинна бути вмотивована, а суд у цьому випадку не зв'язаний позицією обвинувача.

Якщо порівняти розвиток і становлення інституту відмови від обвинувачення в Україні з іншими зарубіжними країнами, то необхідно відзначити, що в різних країнах світу дане питання вирішується по-різному. У першу чергу на це впливає, те, яка правова система складає основу законодавства даної держави.

О. Ф. Черданцев, А. В. Поляков визначають правові інститути як сукупність правових норм, які утворюють певну частину галузі права і регулюють певний вид суспільних відносин [49, с. 230].

У нашому випадку інститут відмови прокурора від обвинувачення – це сукупність кримінально-процесуальних норм, які регулюють відмову державного обвинувача від обвинувачення. Даним нормам властиво те, що вони регулюють певну сукупність правовідносин, які виникають у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення. У цьому випадку використовуються загальні принципи та поняття, властиві всьому кримінально-процесуальному праву (обвинувачення, відмова від обвинувачення, державний обвинувач, потерпілий). Інститут відмови прокурора від обвинувачення необхідно розглядати в сукупності з іншими інститутами кримінально-процесуального права, що становлять єдине ціле, доповнюються і розвиваються у взаємодії між собою.

Відповідальність прокурора за прийняття рішення про відмову від державного обвинувачення досить висока, адже помилка державного обвинувача під час прийняття відповідного рішення, може потягти за собою уникнення особи, яка справді вчинила злочин кримінальної відповідальності засудження невинної особи, вина якої не доведена, а також порушення прав потерпілої особи й інших учасників процесу.

Поняття і сутність відмови прокурора від державного обвинувачення не є простим і однозначним. У законодавстві України цьому інституту приділено мало уваги, такі недоліки законодавства породжують низку проблем процедурного характеру стосовно втілення інституту відмови від обвинувачення в життя. На

низькому рівні досліджено значення правових і процесуальних наслідків, які наступають для суб'єктів при відмові державного обвинувача від обвинувачення.

З нормами чинного законодавства, Закону України «Про прокуратуру», основним завданням органів прокуратури в судовому процесі є додержання принципу незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону, сприяння виконанню вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справ і постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі [10].

Виконання конституційної функції (ст. 121 Конституції України) підтримання державного обвинувачення в суді зумовлює обов'язкову участь прокурора у розгляді в суді кожного кримінального провадження, яке надійшло з обвинувальним актом, з постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або про звільнення від кримінальної відповідальності [22]. В окремих передбачених законом випадках прокурор бере участь у розгляді судом кримінального провадження приватного обвинувачення. Але не в кожному кримінальному провадженні можливе підтримання державного обвинувачення до кінця, тому що не в кожному провадженні особу притягують до відповідальності обґрунтовано. Проте помилки досудового розслідування не обов'язково мають бути виправлені в суді лише шляхом винесення виправдувального вироку, оскільки є шлях більш короткий і простий. Цей шлях – відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді і закриття останнім кримінальної справи [36, с. 7–8].

Єдиного, чітко закріпленого в нормативних актах визначення відмови від обвинувачення не існує. Зокрема, ст. 264 КПК України 1960 р. закріплювала положення більш процедурного характеру, де передбачено, що коли в результаті судового розгляду прокурор прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитись від обвинувачення. Подібне визначення міститься і в статті 340 КПК України, де зазначається, що якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст.341 цього Кодексу повинен відмовитися від підтримання державного

обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам.

Досить часто кожен з авторів, які торкаються цього питання, мають свою думку стосовно визначення поняття відмови від обвинувачення, і кожна з думок має право на існування, оскільки висвітлює різні сторони цього складного кримінально-процесуального явища.

А. М. Баксалова і Н. А. Бурковський вважають, що переконання прокурора в невинності особи необхідна для відмови від обвинувачення, вона повинна бути такою, щоб на її основі прокурор міг зробити категоричний висновок про таку невинність [3, с. 161].

В. Т. Маляренко, І. В. Вернидубов відмову від обвинувачення розуміють як можливий елемент у структурі обвинувальної діяльності, як виявлення незгоди з обвинуваченням, інкримінованим конкретній особі, шляхом заперечення його законності й обґрунтованості, а також негативне ставлення прокурора до обвинувачення, його заперечення в суді, що може бути наслідком виправлення помилки стосовно притягнення особи до кримінальної відповідальності [35, с. 178–181].

В. В. Сухонос, В. П. Лакизюк, Л. Р. Грицаєнко, М. В. Руденко під відмовою прокурора від державного обвинувачення розуміють заяву прокурора, в якій він повністю або частково заперечує обґрунтованість обвинувачення і мотивує неможливість його підтримання щодо обвинуваченого, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи [53, с. 450].

В. М. Юрчишин зазначає, що відмова від обвинувачення – це зупинення прокурором відповідної активної діяльності з продовження обвинувачення з підстави вчинення злочину конкретною особою [80].

Щоб визначити поняття відмови від обвинувачення і мати про нього певне уявлення, необхідно звернутися до історичного нарису інституту відмови від обвинувачення.

М. О. Чельцов зазначає, що питання стосовно відмови прокурора від обвинувачення виникло і належить Норвегії. У Статуті кримінального судочинства (1887 р.) прокуророві Норвегії надавалося право відмовлятися у судовому засіданні від обвинувачення в усіх випадках, коли він визнає недоцільним застосування покарання [77, с. 182–190].

Г.С. Фельдштейн з цього питання зазначав, що відмова від обвинувачення можлива тільки у випадку, коли для обвинувачення не існує фактичних підстав [76, с. 304–305].

Досить доречна позиція А. І. Долгової, яка зазначає, що «навіть найбільш сумлінний прокурор при затвердженні обвинувального акту не може зробити твердого висновку про винність обвинуваченого, якщо він особисто не бере участі у провадженні розслідування або сам його не провадить по справі. Прокурор у цьому випадку може тільки констатувати, що письмові матеріали справи дають підстави вважати висновки слідчого чи органу дізнання законними й обґрунтованими» [7, с. 12–13]. Існує певна «ніша», яка не може бути заповнена до кінця, як результат, прокурор не може бути впевнений на 100 % у винності обвинуваченого тому, що можуть виникнути нові обставини, які кардинально вплинуть і змінять його позицію.

Процедура застосування відмови від обвинувачення в дореволюційний період у Росії закріплювалась у ст. 739 Статуту кримінального судочинства 1864 р.

Прокурор в обвинувальній промові не повинен був інтерпретувати кримінальне провадження в односторонньому порядку, витягуючи із неї тільки обставини, які виправдують особу, або, навпаки, вказують на винність особи, яка обвинувачується у вчиненні певного діяння. Якщо прокурор знаходить певні поважні обставини, які «виправдовують» обвинуваченого, то згідно зі ст. 740 Статуту він зобов'язаний був не підтримувати обвинувачення і заявити про це по совісті. До норм, які регламентували питання відмови прокурора від обвинувачення, можна віднести статтю 539 Статуту кримінального судочинства, згідно з якою вищестоящий прокурор (прокурор судової палати) не мав права вимагати від

місцевого прокурора (прокурор місцевого суду) підтримувати обвинувачення всупереч своєму переконанню.

Прокурор повинен був заявляти про відмову від обвинувачення, якщо установлені в ході судового слідства фактичні обставини справи спростовували твердження про вчинення особою злочину і прокурор прийшов до переконання про невинність обвинуваченого.

Відмова від обвинувачення завжди зв'язана з оцінкою доказів, які виступають основою обвинувачення.

Здійснюючи порівняльний аналіз інституту відмови прокурора від обвинувачення, відзначимо, що в законодавстві різних країн світу цьому інституту приділяється певна увага, проте прогалини і недоліки, пов'язані з ним, розв'язуються по-різному і в першу чергу це пов'язано з тим, яка правова система складає основу законодавства. Можна стверджувати, що в законодавстві західних країн, як романо-германської, так і англосаксонської правової системи, думка потерпілого при відмові державного обвинувача від обвинувачення не має суттєвого значення, оскільки роль останнього фактично зрівнюється з процесуальним статусом свідка по справі. Державні ж органи, навпаки, наділяються досить широкими повноваженнями, правами стосовно питання про можливість подальшого вирішення кримінального провадження. Звертаючись до законодавства країн, які раніше входили до СРСР, можна побачити, що тут в основі кримінального процесу є значно більше демократичних принципів. Потерпілий наділяється більшим обсягом прав, у тому числі і правом самостійно підтримувати обвинувачення у випадку відмови від нього державного обвинувача.

Згідно з кримінально-процесуальним законом Австрії, обвинувачення, яке викладене в обвинувальному акті (заяві), обмежує межі судового розгляду, суд не має права виходити за його межі, він може засудити особу тільки за той злочин, який інкримінується їй згідно з обвинувальним актом (276 КПК Австрії). Проте, якщо обвинувач відмовляється від обвинувачення до початку судового засідання, то суд зобов'язаний закрити кримінальне провадження, якщо відмова здійснюється в

судовому засіданні, то суд постановляє виправдувальний вирок (90, 109, 59 КПК Австрії).

За законодавством Німеччини (КПК Німеччини від 01.02.1877 р., у редакції від 01.04.1987 р.), законом «Про судоустрій» (1877 р.), законом «Про суддів» (1961 р.), прокурор, який підтримує обвинувачення, не є стороною по справі і не бере участі в судовому слідстві, при цьому він присутній у суді і підтримує обвинувачення. Домінуюче положення в судовому слідстві надано судді, а прокурор виступає в ролі його помічника. Держаний обвинувач може відмовитися від обвинувачення, проте закриття кримінальної справи в цьому випадку можливе тільки за згоди суду.

Законом про прокуратуру Грузії (ч. 2 ст. 19) передбачено, що прокурор має право відмовитися від підтримання обвинувачення повністю або частково, «якщо зібрані докази не підтверджують обвинувачення»; в Молдові – «якщо в ході судового розгляду він переконається, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого обвинувачення (ч. 2 ст. 29), в Узбекистані «якщо при розгляді справи прокурор дійде висновку, що обвинувачення не підтверджено в судовому засіданні» (ч. 3 ст. 35); у Туркменістані – «якщо обвинувачення не дістало підтвердження в ході судового розгляду». У ч. 1 ст. 29 Закону «Про прокуратуру» Республіки Білорусь йдеться, що прокурор зобов'язаний відмовитись від обвинувачення, якщо ця обставина встановлена «в результаті судового розгляду». Виходячи з положень п.18 Постанови Пленуму Верховного Суду Республіки Білорусь від 26.09.2002 р. № 6 «Про деякі питання кримінально-процесуального закону в суді першої інстанції», відмова від обвинувачення можлива до початку судового слідства, в ході судового слідства чи після його закінчення, у тому числі і в судових дебатах. Згідно з ч.8 ст. 293 КПК Республіки Білорусь, якщо державний обвинувач відмовився від обвинувачення до початку судового слідства (при умові, що від підтримання обвинувачення відмовився і потерпілий), суд своєю постановою закриває кримінальне провадження внаслідок відсутності складу злочину.

Якщо така відмова заявлена в ході судового слідства чи після його закінчення, суд виносить виправдувальний вирок.

На нашу думку, як постанова про закриття кримінальної справи у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення, так і виправдувальний вирок передбачають настання однакових правових наслідків для обвинуваченого – визнання його не винним. У разі відмови прокурора від обвинувачення та небажанні потерпілого підтримувати його, суд не вправі за власної ініціативи продовжувати розгляд справи. Для постановлення судом виправдувального вироку необхідна наявність усіх сторін у процесі, тим більше наявність сторони обвинувачення, адже без обвинувачення кримінальний процес безпредметний. Тому при відмові прокурора від обвинувачення останнє як таке перестає існувати, тому логічніше в цьому випадку є винесення судом постанови про закриття кримінальної справи, а не виправдувального вироку.

У всіх випадках діяльності, що стосується відмови прокурора від підтримання обвинувачення в суді, притаманні об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Усі названі дії прокурора сприймаються й оцінюються присутніми в залі судового засідання особами, тобто, як наслідок, сукупність цих дій може розглядатись як *об'єктивна* сторона відмови прокурора від державного обвинувачення.

Єдність мети, мотивів і переконань прокурора, які в кінцевому результаті характеризують відношення прокурора до обвинувачення, інкримінованого конкретній особі, утворює *суб'єктивну* сторону відмови прокурора від державного обвинувачення.

І об'єктивній, і суб'єктивній стороні цього виду прокурорської діяльності притаманні свої риси, характеристика яких і допомагає розкрити поняття відмови прокурора від обвинувачення, проникнути в сутність цього поняття.

Водночас потрібно вказати на те, що переконання прокурора при відмові від обвинувачення не повинно являти собою суб'єктивну упевненість, яка не заснована на об'єктивних даних. В. Ш. Харчикова щодо цього питання зазначає, що така суб'єктивна впевненість може бути наслідком недостатньої професійної підготовки прокурора.

Загалом переконання прокурора при відмові від обвинувачення повинно мати об'єктивну, а не суб'єктивну «основу», яку складають:

– фактичні обставини кримінального провадження, встановлені на основі вільної оцінки доказів;

– кримінальний закон, який визначає склади злочинів, тільки при наявності яких у діянні обвинуваченого він може притягуватись до кримінальної відповідальності;

– кримінально-процесуальний закон, який передбачає сам процес здійснення відмови від обвинувачення.

Щоб розкрити зміст поняття *інституту відмови прокурора від обвинувачення*, необхідно правильно та більш детально охарактеризувати такі його *ознаки*, які є досить вагомими, за допомогою яких можна відмежувати цей інститут від інших.

Саме *непогодження прокурора з обвинуваченням*, його заперечення в суді і є *першою* суттєвою ознакою, яка характеризує поняття відмови прокурора від обвинувачення [20, с. 400]. Без заперечення обвинувачення немає і не може бути відмови від нього, як певної активної діяльності.

Тобто те обвинувачення, яке сформульоване раніше, визнається хибним, а його заперечення робить його неіснуючим. Відбувається «заперечення обґрунтованості обвинувачення», «відмова від обвинувальної тези». Ця ознака полягає у повному або частковому запереченні прокурором державного обвинувачення у матеріально-правовому сенсі, відкиданні його як такого, що не має належних матеріальних підстав [31]. Тобто відмова від обвинувачення здійснюється, коли прокурор упевнився і переконався у невинності особи.

Активна діяльність прокурора, за основу, якої взято непогодження з обвинуваченням (його усне висловлювання стосовно обвинувачення), є *другою* суттєвою ознакою, яка характеризує відмову прокурора від обвинувачення. При цьому відмова від державного обвинувачення є публічним вираженням остаточного ставлення прокурора до обвинувачення, яке розглядається в суді. Це «заява», «звернення», «постанова». Фактично це офіційне публічне виявлення позиції прокурора, адресатом якої є суд. Закон указує на його форму – це постанова і

висуває вимоги до неї – вмотивованість. Основу відмови від обвинувачення на будь-якій стадії процесу складає процесуальне рішення органу кримінального переслідування про відмову від обвинувачення. Саме таке рішення носить державно – владний характер, спрямовується на регулювання суспільних відносин.

Третьою суттєвою ознакою є фактичне припинення прокурором здійснюваної ним раніше обвинувальної діяльності.

Четвертою ознакою відмови від обвинувачення є те, що всі висновки прокурора стосовно відмови повинні ґрунтуватися на вимогах закону.

П'ятою ознакою є те, що рішення прокурора про відмову від обвинувачення має не лише морально-етичний характер, а й професійно-психологічне значення тому, що прокурор – обвинувач бере на себе сміливість і визнає певну частку вини за недоліки органів досудового слідства своїх колег по роботі [53, с. 452].

До вказаних ознак можна додати ще такі:

1) суб'єктом відмови є прокурор – державний обвинувач, який користується процесуальною самостійністю;

2) відмова має особливі правові наслідки – закриття справи судом за ч. 2 ст. 284 КПК України на основі підстав, передбачених у ст. 6 КПК України, за умови, що потерпілий не вимагає продовження розгляду справи і не бажає підтримувати обвинувачення.

Отже, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення означає, по-перше, заперечення обвинувачення в матеріально-правовому аспекті і, по-друге, фактичне припинення обвинувачення в кримінально-процесуальному аспекті.

Це сторони однієї процесуальної дії, яка називається відмовою прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді. Своїм змістом вони відображають негативне вирішення прокурором для себе питання про винність обвинуваченого, а також певний аспект процесуальної самостійності прокурора в суді [35, с. 5–6].

Усі з даних ознак основні, без яких неможлива відмова прокурора від державного обвинувачення, вони взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну. Як уже вище було зазначено, однією з ознак відмови прокурора від обвинувачення є аспект процесуальної самостійності прокурора в суді, автономність його позиції по

відношенню до того обвинувачення, яке він здійснює стосовно певної відповідної особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Тому прийняття такого важливого і складного процесуально і морального рішення, як відмова державного обвинувача від обвинувачення, повинно бути завжди обґрунтоване.

Прокурор повинен ретельно вивчити справу, перевірити законність і обґрунтованість обвинувачення, переконатись у тому, що немає підстав для зупинення кримінальної справи. Відмовляючись від обвинувачення, державний обвинувач керується внутрішнім переконанням. З цього приводу доцільно погодитись з позицією О.Я. Ковальнової, яка стверджує, що переконання прокурора про обґрунтованість і доцільність обвинувачення, винність чи невинність особи з'являється внаслідок об'єктивного пізнання, діяльності, як результат вивчення матеріалів, по яких проводилось розслідування слідчим чи органам дізнання на підставі аналізу зібраних доказів. Якщо у прокурора немає чіткого переконання про правильність свого висновку про те, що обвинувачення справді доведене, то він не повинен затверджувати обвинувальний акт [18, с. 162].

Підтримуючи обвинувачення в суді, прокурор повинен бути переконаний у винності обвинуваченого, його позиція повинна в будь-якому випадку бути чітка, проте не остаточна, адже вона може змінюватись на основі зібраних і досліджених доказів під час судового розгляду. Прокурор повинен бути готовим до того, що кримінальне провадження може по-іншому висвітлити обставини провадження, а тому не виключено, що під впливом таких обставин висновки, до яких він дійшов, його переконаність у винності особи можуть трансформуватися.

Підтримання обвинувачення в суді та переконання про вину обвинуваченого не повинно викликати сумнівів у прокурора, які не можуть бути усунені в порядку, визначеному кримінально-процесуальним законодавством. Наявність не усунених сумнівів свідчить про недоліки обвинувачення, які виявляються в тому, що відсутні підстави для висновку про те, що обвинувачений винний у вчиненні інкримінованого йому злочину. Увага тут повинна приділятися саме не усуненим недолікам. У зв'язку з цим прокурор зобов'язаний використовувати всі належні йому за законом повноваження і вжити всі необхідні заходи для усунення будь-

якого недоліку при підтриманні обвинувачення, який може породити сумніви стосовно його законності та справедливості. Якщо після вжиття всіх необхідних заходів усунути сумніви не вдасться, то подальше кримінальне переслідування обвинуваченого буде не тільки незаконним і необґрунтованим, а й не – виправданим.

При відмові від обвинувачення в основі діяльності прокурора повинні бути певні етичні начала. Існує певна міра між діянням і покаранням, яке повинна понести особа за вчинений злочин. Саме справедливість є тим чинником, що характеризує етичну сторону відмови прокурора від обвинувачення.

Підтримання державного обвинувачення в суді – першочергова конституційна функція, покладена на єдину систему прокуратури України. Ця функція закріплена Конституцією України (ст. 121) [22] та іншими нормативними актами, зокрема, в Законі України «Про прокуратуру» [10]. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення можлива й необхідна при зникненні у прокурора твердої впевненості і переконаності в тому, що обвинувачений винен. Говорячи мовою закону, така відмова повинна настати, «коли в результаті судового розгляду, прокурор дійде до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується» (ч. 1 ст. 340 КПК України). Така відмова від обвинувачення може розглядатись як важлива гарантія безсторонності державного обвинувача. Дане положення стосується відмови від обвинувачення у повному і частковому обсязі. Тобто в основі відмови від обвинувачення відповідні переконання прокурора, що ґрунтуються на недостатності доказів для обвинувачення особи у вчиненні злочину [79, с. 128]. Варто погодитись із думкою Я. О. Ковальнової, що в разі здійснення відмови прокурора від обвинувачення потерпілий і його представник мають право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення, проте в цьому випадку виникає певна колізія в законодавстві стосовно виду підтримання обвинувачення. Яке саме обвинувачення підтримує потерпілий чи його представник у подальшому? Це може бути обвинувачення, яке пред'явлено особі в ході досудового слідства, чи те обвинувачення, що знайшло своє підтвердження у судовому процесі під час здійснення кримінального процесу з погляду потерпілого.

Керуючись принципом диспозитивності, який складає основу кримінального процесу, можна стверджувати, що прокурор, обвинувачений, його захисник чи законний представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники беруть участь у судовому засіданні як сторони і користуються рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконаності перед судом. Як зазначає В. Т. Маляренко, диспозитивність у цьому випадку полягає також у можливості зазначених суб'єктів діяти на власний розсуд, зокрема прокурор у судовому засіданні повинен підтримати державне обвинувачення, відмовитися від нього або змінити його, не питаючи згоди вищестоящих прокурорів. Проте прийняття такого важливого рішення прокурором, як свідчить практика, не обходиться без зазначеного погодження. Крім того, КПК України вперше закріпив положення (ст. 341), яке передбачає, що якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що необхідно відмовитись від підтримання державного обвинувачення, змінити його або висунути додаткове обвинувачення, то він повинен погодити відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює.

У діяльності прокурора, який підтримує обвинувачення, повинен бути принцип, щоб жоден невинний не був покараний і засуджений, а справді винний був притягнений до відповідальності.

Незважаючи на правову регламентацію інституту відмови прокурора від державного обвинувачення, в КПК України [27] та Законі України «Про прокуратуру» [10] ці норми не дають чіткого визначення інституту, вказуючи лише на «механізм його здійснення». На підставі аналізу різних дефініцій, що наводяться у юридичній літературі, існує загальне визначення *відмови прокурора від державного обвинувачення*. Дане визначення можна сформулювати, як повне або часткове заперечення прокурором обґрунтованості державного обвинувачення, оформлене у вигляді вмотивованої постанови, зверненої до суду, в результаті якого прокурор припиняє обвинувальну діяльність проти обвинуваченого, а суд закриває провадження, якщо проти цього не заперечує потерпілий.

У проекті КПК України від 13.12.2007 р. № 1233 дане питання охоплювалось у значно ширшому обсязі. Реалізуюючи відмову прокурора від обвинувачення в порядку, передбаченому в ст. 341, прокурор повідомляє про такий намір суд, який оголошує перерву, а також прокурора, який направив справу до суду. Крім того, КПК України, який аналогічно з попереднім проектом уже у ширшому обсязі присвячує увагу цьому питанню, зокрема чітко зазначає, що якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст. 341 цього Кодексу повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам. У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуєчий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. Якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуєчий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду.

На відміну від сучасного законодавства, законодавство радянської доби закріплювало положення, згідно з яким прокурори в окремих кримінальних справах повністю або частково відмовлялись у судових засіданнях від підтримання державного обвинувачення, але їх відмова не мала для суду правового значення. Суд, згідно з принципом незалежності і підпорядкування лише закону, був зобов'язаний у такому випадку продовжувати розгляд справи і постановляти те судове рішення, яке зумовлювалося вимогами закону в конкретній ситуації. Вчені вважали, що в такому разі суд брав на себе функції прокурора, і тому вимагали, щоб суд був обмежений позицією прокурора, за винятком тих випадків, коли потерпілий незгодний із прокурором.

Керуючись нормами чинного законодавства прокурор повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення за умови, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого обвинувачення, тобто прокурор повинен відмовитися, від обвинувачення у двох випадках, коли дані судового слідства не підтверджують:

- події злочину;
- наявності у діяннях обвинуваченого складу злочину.

В основі відмови прокурора від обвинувачення повинен бути принцип справедливості, який, згідно з історичними джерелами, виник задовго до появи права і виступав певною гарантією захисту особистості від суспільного свавілля. Сама відмова від обвинувачення може розглядатись, як важлива гарантія безсторонності державного обвинувача.

Відмова прокурора від державного обвинувачення являє собою специфічний кримінально-процесуальний інститут, який отримує свою реалізацію в безпосередній практичній діяльності прокурора, яка здійснюється ним у стадії судового розгляду. Ця діяльність є процесуальною і, як будь-яка інша діяльність, складається із сукупності процесуальних дій, які у своєму взаємозв'язку і взаємозалежності утворюють структуру цього виду прокурорської діяльності.

Відмовитись від обвинувачення можна у випадку наявності предмета відмови в цьому випадку – це обвинувачення. Наслідком цього є припинення прокурором обвинувальної діяльності, тобто припинення функції обвинувачення. На думку деяких авторів, висловлена в постанові прокурора відмова запобігає розвитку публічної, від імені держави обвинувальної діяльності і є специфічним правовим засобом самоусунення прокурора від здійснення функції обвинувачення.

Відмова прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції являє собою певні твердження, які базуються на встановлених кримінально-процесуальним законом основах. Це процесуальне рішення прокурора, яке означає припинення ним повністю чи в певній частині діяльності по кримінальній справі по відношенню до обвинуваченого.

Відмова від обвинувачення завжди спрямована в позитивну сторону для обвинуваченого й об'єктивно поліпшує його становище.

Досить часто серед теоретиків і практиків постає питання: «Відмова від обвинувачення – право чи обов'язок?» Багато вчених сходяться на думці і з нею важко не погодитись, що відмова – це не тільки право прокурора, а й його обов'язок.

Визначення законодавцем відмови від обвинувачення як права прокурора викликало критику з боку процесуалістів. Так, І. Д. Перлов, обґрунтовуючи, що в цьому випадку повинно йтися не про право, а про обов'язок прокурора, зазначає: «Недопустимо, щоб прокурор підтримував обвинувачення всупереч даним судового слідства. Така позиція прокурора суперечила б принципу об'єктивної істини».

Інститут відмови прокурора-обвинувача від підтримання державного обвинувачення в суді історично стабільний і узгоджений за участю його у розгляді справи судом з урахуванням відповідного переконання прокурора. Від прокурора залежить, яку він займає позицію, до яких висновків він прийде, як його переконаність у винності особи буде трансформуватися.

За наявності відповідних підстав відмова від обвинувачення не тільки можлива, а й необхідна у кримінальному процесі як спосіб своєрідного вираження негативного ставлення прокурора до пред'явленого державного обвинувачення проти відповідної особи [66, с. 64–67].

Відмова прокурора від обвинувачення завжди спрямовується до суду. В основі такого звернення передбачається те, що відсутня основа для визнання особи винною, унаслідок чого відпадає необхідність продовження судового розгляду, так само і для продовження діяльності прокурора, унаслідок чого він заявляє про відмову від обвинувачення.

На жаль, досить часто на сьогодні відмова від обвинувачення сприймається органами прокуратури як якесь ненормальне явище, як певний недолік у роботі органів дізнання і досудового слідства.

Крім того, по більшій частині справ, повернених на додаткове розслідування, у прокурорів були всі підстави заявляти про відмову від обвинувачення. Ці ситуації свідчать про те, що прокурори психологічно не готові до змін у їх статусі, в певній мірі залежні від думки вищестоящих прокурорів, побоюються наслідків, які можуть для них настати.

Прийняття такого важливого рішення потребує від державних обвинувачів високої кваліфікації та відповідальності. Питання про те, чому державні обвинувачі продовжують підтримувати обвинувачення у тих випадках, коли немає належних

підстав у такому обвинуваченні, порушується не досить часто. Не зважаючи на необхідність чітко дотримуватись конституційних прав і свобод людини і громадянина, у кримінальному судочинстві не можна виключити факти необґрунтованого притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Така ситуація не прояв сьогодні, ще А. Ф. Коні наводив у своїх працях досить негативні приклади пред'явлення незаконного обвинувачення. Описуючи справу «193-х», обвинувачення по якому підтримував обер-прокурор Сенату Желеховський, він зазначав, що при відсутності доказів, беручи до уваги один тільки факт «важливості» справи, обвинувачення було пред'явлено 193-м особам, узятим під варту. Під вартою ці особи провели по кілька років, поки йшло слідство. Мотивами направлення справи до суду були «суспільна безпека і гідність держави». Крах обвинуваченню настав у суді, коли у зв'язку з відсутністю доказів Желеховський змушений був відмовитися від обвинувачення по відношенню до більше ніж 100 осіб, пояснивши це тим, що їм пред'явлено обвинувачення «для загальної картини». Судом виправдано 129 підсудних.

Отже чином, поки відмова прокурора від обвинувачення буде розглядатись, як негативний показник роботи органів прокуратури, неофіційна заборона на здійснення такої відмови буде існувати. У цьому випадку при здійсненні відмови необхідно з'ясувати, які саме органи спрацювали неналежно – державний обвинувач, який проаналізувавши докази в кримінальному провадженні і прийшов до висновку що вони відсутні, чи їх недостатньо для підтвердження вини обвинуваченого чи прокурор, який прийняв рішення та звернувся до суду з обвинувальним актом. В цьому випадку, якщо звертатись до статистики, то тут необхідно брати до уваги не тільки показник відмови від обвинувачення, а показник винесення виправдувальних вироків, кількість випадків, по яких кримінальне провадження закрито судом з nereабілітуючих підстав, при цьому необхідно задати питання: «Чому дане провадження опинились у суді? Чому державні обвинувачі продовжували підтримувати обвинувачення в даних випадках?»

Отже, досить часто при виявленні в судовому процесі того, що досудове розслідування проведено неповно, однобічно і пред'явлене обвинувачення в

судовому засіданні не підтверджується, прокурори не відмовлялися від підтримання державного обвинувачення, а часто згідно КПК України 1960 р. заявляли клопотання про повернення кримінальної справи на додаткове розслідування. Більшість таких справ після задоволення клопотання і надходження їх до органів досудового розслідування закривались. За статистичними даними у 2000–2001 роках судами України на додаткове розслідування повернено більше 18 тис. справ [37, с. 3–10]. Пізніше цей показник дещо знижується. Так, у 2005 р. по Україні на додаткове розслідування повернено більше 8 тис. 700 кримінальних справ, з них лише 3 тис. 200 справ повернулись у суди на повторний розгляд. Серед справ, що не повернулись у суди з додаткового розслідування, 223 справи закрито по пунктах 1, 2 ст. 6, ч. 2 ст. 213 КПК України від 28 грудня 1960 року. З числа тих справ, які було розглянено судами, після повернення їх з додаткового розслідування, у 10 справах суди винесли виправдувальні вироки [35, с. 239–240]. Зазначимо, що всі недоліки по кримінальній справі, допущені на досудовому розслідуванні можна усунути в судовому засіданні, шляхом перевірки та уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового розслідування. Так, КПК України 1960 р. передбачав положення, згідно з яким суд умотивованою ухвалою, а суддя постановою мають право доручити органу, який проводив розслідування, виконати певні слідчі дії. У таких ухвалах зазначається, для з'ясування яких обставин і які саме слідчі дії необхідно провести та встановлюється строк виконання доручення. Дане положення підтримувалося також Наказом Генерального прокурора України № 5 гн від 19 вересня 2005 р., згідно з яким генеральний прокурор вимагає від державних обвинувачів «Брати активну участь у дослідженні доказів судом, об'єктивно й неупереджено оцінювати їх, клопотати про виклик до суду додаткових свідків або залучення додаткових доказів про надання судових доручень, контролювати хід їх виконання» (п. 5.3 Наказу).

Діяльність прокурора, його мислення має причинно-наслідковий характер, основним змістом його розумової роботи є виведення наслідку. Наслідкове мислення потребує вміння зіставляти факти, робити висновки на основі законів логіки, розпізнавати правду й обман.

Прокурор під час своєї діяльності не повинен допускати прийняття незаконних і необґрунтованих судових рішень.

Аналіз події злочину прокурором повинен бути спрямований на доказування того, що подія злочину мала місце і у його вчиненні винен обвинувачений. При цьому докази систематизуються за певним принципом і повинні забезпечувати правильність висуненого обвинувачення. При цьому ні очевидність справи, ні визнання вини не знімає з прокурора обов'язку доведення обвинувачення. Доказуванню підлягають усі обставини, передбачені кримінально-процесуальним законодавством. На підставі сукупності доказів у прокурора повинно сформуватися внутрішнє переконання в обґрунтованості й законності обвинувачення. В іншому випадку прокурор має відмовитися від обвинувачення [54, с. 348–349].

В. Т. Маляренко зазначає, що перед тим, як заявити про відмову від підтримання державного обвинувачення, прокурор повинен чітко уявити собі яких конкретно змін зазнало обвинувачення в суді, тобто стосуються ці зміни тільки формулювання та юридичної кваліфікації інкримінованого обвинуваченому діяння чи також фактичних підстав і правової сутності обвинувачення, що має більш вагоме значення і роблять його взагалі безпідставним. У першому випадку обвинувачення продовжує існувати, хоч і відбувається певна трансформація його попереднього вигляду, у другому випадку його існування поставлено під загрозу, тоді обов'язком прокурора є публічно в постанові заявити про сумніви, які виникли, дати їм об'єктивну оцінку. Прийняти рішення прокурору про відмову від обвинувачення психологічно дуже важко. У цьому випадку державний обвинувач починає переживати за подальші наслідки, які можуть настати для нього при відмові від обвинувачення. Вивчення справ, у яких судом винесено виправдувальні вироки, а також справ, повернених судами на додаткове розслідування, які потім були закриті з реабілітуючих підстав, свідчить про те, що в більшості з них прокурор «закривав очі» на невідповідності та суперечності в доказовому матеріалі і продовжував відстоювати попереднє обвинувачення. Коли ж недостатня обґрунтованість обвинувачення стає дедалі більш явною і сумніви все більше заволодівають свідомістю, досить часто прокурор починає йти на компроміс у

визначенні кваліфікації злочину, міри покарання, а за КПК України 1960 р. просив повернути справу на додаткове розслідування. У деякій мірі таке явище можна оцінити як безпринципність і безвідповідальність державного обвинувача, відсутність у нього самостійності та громадянської мужності [36, с. 31].

Щоб показник кількості випадків відмови прокурора від обвинувачення не зростає, потрібно, щоб досудове розслідування здійснювалось на досить високому рівні, унаслідок чого відпадали б підстави у прокурора для прийняття рішення про відмову від обвинувачення чи постановлення виправдувального вироку.

Аналіз практики відмови від обвинувачення в Росії показує, що, на відміну від України, прокурори частіше використовують дане право.

На підставі викладеного, під відмовою прокурора від обвинувачення необхідно розуміти діяльність (заяву) прокурора, яка в подальшому виражається у формі вмотивованої постанови (де зазначаються причини та мотиви неможливості підтримання державного обвинувачення), адресованої суду, в якій прокурор повністю або частково не погоджується з обвинуваченням, інкримінованим конкретній особі, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи.

2.2. Підстави та мотиви відмови прокурора від обвинувачення в суді першої інстанції

Здійснюючи конституційну функцію та підтримуючи державне обвинувачення в суді, органи прокуратури повинні дотримуватися норм чинного законодавства. Функція підтримання державного обвинувачення в суді не повинна бути односторонньою і спрямовуватись винятково на притягнення особи до кримінальної відповідальності. Необхідно пам'ятати, що якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, тобто стане очевидною відсутність події злочину чи відсутність у діянні особи складу злочину (правова підстава відмови), прокурор повинен відмовитися від обвинувачення і у своїй постанові викласти мотиви відмови.

У будь-якому випадку, для того, щоб прокурор здійснив відмову від обвинувачення, повинні бути підстави, тобто сукупність обставин, умов, фактів, що є основою для прийняття такого рішення. Підстави відмови прокурора від обвинувачення повинні бути нормативно закріплені, визначені та вичерпні в характері. На основі підстав настають наслідки прийняття відповідного рішення, пов'язані з використанням наданого права. Підстави, на основі яких може здійснюватися відмова від обвинувачення, дають можливість захищати чи відновлювати порушені права. Крім підстав, в основі відмови від обвинувачення повинні бути і певні мотиви (франц. *motif* – спонукальна причина; первісно – той, що приводить у рух) – усвідомлена спонuka (прагнення) до здійснення конкретних вольових дій, зумовлена потребами та інтересами [73].

Варто погодитися з думкою В. С. Зеленецького, який умовно поділяє підстави відмови від обвинувачення:

- правові (підстави зазначені в нормах права);
- фактичні (доказова інформація, яка вказує на недоведеність вини особи, незаконне притягнення її до кримінальної відповідальності і, як наслідок, необхідність повної чи часткової відмови від обвинувачення);
- психологічні (базуються на внутрішньому переконанні прокурора у невинуватості особи, яка притягується до кримінальної відповідальності).

При здійсненні відмови від обвинувачення повинна враховуватись і суб'єктивна сторона, тобто особиста позиція прокурора. Не можна забувати, що прокурор у суді проводить обвинувальну діяльність, тому його відмова можлива і необхідна, якщо він упевнений і переконаний у невинності обвинуваченого.

Принципова можливість зміни прокурором свого початкового переконання у винності обвинуваченого вимагає проаналізувати підстави, які вплинули на його позицію, як державного обвинувача. Підстав у кожному випадку, у тому числі і при відмові прокурора від обвинувачення, може бути певна кількість і за змістом досить різна.

За нормами чинного законодавства правові підстави відмови прокурора від обвинувачення, передбачені в п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 284 КПК України, це, зокрема:

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- 2) встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення;
- 3) не встановленні достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримання.

Уже у процесі підготовки постанови про відмову від обвинувачення посилення прокурора на підстави, зазначені в нормах законодавства, обов'язкове. Прокурор повинен звертати увагу на ті обставини, які характеризують кожну правову підставу для відмови від обвинувачення. Так, у разі встановлення під час судового розгляду відсутності події кримінального правопорушення (ч. 1 п. 1 ст. 284 КПК України) прокурор повинен у постанові вказати підставу відмови і назвати елемент, що визначає відсутність поняття злочину, чому він стверджує, що діяння, вчинене суб'єктом, не є злочином, який елемент відсутній у цьому діянні – ознаки

суспільної небезпеки, протиправності, винуватості чи кримінально-правової караності.

У разі відмови від обвинувачення на підставі відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (ч. 1 п. 2 ст. 284 КПК України) прокурор повинен указати, який елемент складу кримінального правопорушення відсутній, і звернути увагу на ці обставини або, який саме елемент складу кримінального правопорушення (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт чи об'єктивна сторона) не знайшов свого підтвердження в суді.

Фактичні підстави можна об'єднати у кілька груп:

1. Судове слідство показало, що докази, зібрані під час досудового слідства, на підставі яких прокурор планував зробити висновки про винність особи, були оцінені хибно, без необхідної ретельності й аналізу. Така помилка прокурора може бути зумовлена й непоміченими недоліками досудового слідства, які можуть виявитись у суді. Оскільки суд не обмежений обсягом доказової інформації, що є у справі, і сам може витребувати додаткові докази, тому виявлення у суді нових, раніше невідомих або не досліджених, неоцінених доказів може змінити позицію прокурора. Названі фактичні обставини вимагають від прокурора відмовитись від підтримання державного обвинувачення, якщо вони вплинули на вирішення питання про встановлення події злочину, наявність у діянні обвинуваченого складу злочину і доведеність його участі у вчиненні злочину.

2. Під час судового слідства виявились нові, раніше невідомі обставини, які зламали всю систему обвинувачення, побудованого на фактах, котрі під час досудового слідства не були перевірені в повному обсязі. Наприклад, були допитані нові свідки, викликані за клопотанням захисту, які своїми показаннями піддали сумніву чи взагалі спростували зібрані докази, на яких засновувалось обвинувачення. Остаточне формування позиції державного обвинувача щодо підтримання державного обвинувачення чи відмови від нього досить часто формується саме на стадії судового слідства, коли прокурор аналізує всі зібрані та досліджені дані по відповідному кримінальному провадженні. Прокурор,

підтримуючи обвинувачення в суді, повинен бути максимально готовим до різних ситуацій, які можуть виникнути і кардинально вплинути на його позицію.

3. Під час здійснення судового слідства виявляються факти грубих порушень норм КПК України у процесі досудового розслідування: фальсифікація, односторонність, усунення і з справи усього того, що виправдовувало б обвинуваченого, порушення закону при збиранні доказів, унаслідок чого деякі з них можуть втратити юридичну силу, легковажна перевірка чи хибна оцінка доказів, хибне трактування висновків експерта й інше.

Серед практиків існує твердження (переконання), що будь-яка відмова від обвинувачення означає, що раніше існуюче обвинувачення було недостатньо обґрунтованим і незаконним, у всіх випадках відмова тягне за собою реабілітацію особи, обвинуваченої у вчиненні злочину. Отже, при початковому формуванні обвинувачення органами кримінального переслідування була допущена помилка, проте вона, безсумнівно, не в усіх випадках повинна тягти відповідальність посадової особи, оскільки може бути викликана й об'єктивними причинами.

На думку І. М. Садовського, до підстав відмови прокурора від обвинувачення можна віднести:

1. Виявлення в ході судового розгляду нових обставин, які спростовують обвинувачення;
2. Кардинально іншу оцінку прокурором зібраних по справі доказів порівняно з тією, яка була дана в обвинувальному акті.

Відмова прокурора від обвинувачення може відбутися не тільки в результаті зміни в ході судового розгляду кримінального провадження, а також при наявності тієї ж бази доказів, що і на досудовій стадії, і тих же встановлених обставин. Неможливо виключити ситуацію, коли особа, яка здійснює підтримання обвинувачення на досудовому слідстві, і обвинувач у суді по-різному оцінюють докази, зібрані по справі. «Відмова державного обвинувача від обвинувачення може бути обґрунтована тим, що зібрані по справі докази, які раніше привели до висновку про винність обвинуваченого, після їх перевірки в умовах відкритості і змагальності процесу на основі усності вже не є настільки переконливими, якими вони здавались

за матеріалами досудового розслідування. Досудове слідство проведено по справі повно і об'єктивно, докази наявні, висновок прокурора про необхідність передати обвинуваченого суду був обґрунтований, проте всі ці докази після перевірки на судовому слідстві похитнули переконання прокурора про винність обвинуваченого. Отже, підставою відмови прокурора від обвинувачення є не тільки зміна доказової бази чи обставин справи, а й переоцінка зібраних по справі доказів, в результаті яких стало наявним, що відсутня подія злочину або відсутній у діяннях особи склад злочину.

Отже, в ході кримінального переслідування може змінюватись як фактична база, на основі якої виникло суб'єктивне ставлення прокурора до обвинувачення, так і оцінка вже відомих обставин. І тоді на зміну твердому переконанню про винність можуть прийти сумніви чи переконання про невинність особи (обвинуваченого). У цьому випадку психологічний стан невпевненості обвинувача є також підставою відмови від обвинувачення.

Що ж стосується психологічних підстав відмови від обвинувачення, то внутрішнє переконання прокурора про винність особи є досить важливою обставиною, яка може вплинути на неспроможність державного обвинувача виконати свою процесуальну функцію обвинувачення. Саме після етапу судового слідства досить часто позиція державного обвинувача у справі стає хисткою.

Варто погодитися з думкою І. Демидова, А. Тушина та ін. про те, що переконаність державного обвинувача у винності обвинуваченого має важливе значення для процесу [6, с. 25–26]. Крім того, необхідно пам'ятати, що прокурору «дозволено лише те, що передбачено законом або не суперечить йому», це означає, що прокурор може відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді не тоді коли захоче, а тоді, коли це продиктовано вимогами закону, дослідженням обставин справи. Тому, самостійність прокурора не може бути довільною, нічим не зумовленою. Вона має базуватися на сукупності таких обставин, які виступають основою відмови від підтримання державного обвинувачення.

Тут названі загальні риси підстав, які впливають на прокурора, на його переконаність, що в подальшому в ряді випадків спонукає його відмовитися від

обвинувачення. Названі підстави розглянуто тільки в аспекті змін у фактичних обставинах справи, що викликало необхідність відмовитися від обвинувачення. Водночас відзначимо, що у кримінальному судочинстві враховуються тільки визначені факти, тому для відмови прокурора від обвинувачення необхідно, щоб вони мали юридичну характеристику та знаходили відображення у кримінально-процесуальному законі.

Для відмови прокурора від державного обвинувачення необхідна наявність достатніх підстав, фактичні дані необхідні не тільки для підтримання обвинувачення, а й для відмови від нього. Отже, основна прийняття рішення прокурором відмовитися від обвинувачення – це певні фактичні дані, достатність доказів, але не в їх кількісній характеристиці, а в якісній. Наявність підстав для відмови від обвинувачення означає їх відсутність для підтримання обвинувачення.

Досить часто в теорії та практиці виникає питання, як розцінювати позицію прокурора, який наполягає перед судом на застосуванні пункту 5 ч. 1 ст. 6 чи статей 7-11¹ КПК України від 28 грудня 1960 року внаслідок виявлення обставин, передбачених цими статтями? Чи можна було розцінювати в цьому випадку дану діяльність прокурора як відмову від обвинувачення? Навряд чи можна відповісти на це питання однозначно. Якщо прокурор вважає, що обвинувачений не досяг віку, коли згідно із законом настає кримінальна відповідальність, то він повинен запропонувати винести ухвалу про закриття справи, а до винної особи застосувати примусові заходи виховного характеру. Якщо виникає необхідність закрити кримінальну справу і направити її до органів чи служб у справах дітей або передати обвинуваченого на поруки, то прокурор, обґрунтовуючи перед судом свою позицію, не відмовляється від обвинувачення. Більше того, він повинен доводити винність обвинуваченого, оскільки застосування примусових заходів виховного характеру або громадського впливу можливе тільки щодо особи, яка, за переконанням прокурора, вчинила протиправне діяння, але заслуговує на звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Це група обставин, які хоч і є підставою для припинення подальшої кримінально-процесуальної діяльності, однак не за відсутністю фактичних чи

матеріально-правових передумов процесу, а виключно із формальних, процедурних міркувань. Установлені у справі обставини, які належать до цієї групи, тягнуть за собою закриття провадження незалежно від того, винний чи невинний обвинувачений у вчиненні злочину. Питання про винність у таких випадках узагалі не вирішується і залишається відкритим. Із цієї причини прокурор звільняється від обов'язку публічно визначити своє ставлення до обвинувачення, перед ним не виникає дилеми: обвинувачувати чи відмовлятися від обвинувачення? Його обов'язок у цій процесуальній ситуації полягає в тому, щоб звернути увагу суду на появу обставин, унаслідок яких подальше провадження у справі має бути закрито, і наполягати на прийнятті судом саме такого рішення. У цьому випадку йдеться про закриття справи: за відсутністю скарги потерпілого, якщо справу може бути порушено не інакше, як за його скаргою; щодо померлого, якщо його рідні не наполягають на продовженні розгляду справи з метою реабілітації; щодо особи, про яку є вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або ухвала чи постанова суду про закриття справи з тієї ж підстави (пункти 7–9 ч. 1 ст. 6 КПК України). У таких випадках прокурор не виносив постанову про відмову від підтримання державного обвинувачення, а лише в усній формі орієнтував суд на необхідність закриття справи із зазначених підстав [99, с. 121–126].

Проект КПК України від 13.12.2007 р. № 1233 визначав такі підстави припинення кримінального переслідування (обвинувачення): кримінальне переслідування може бути припинено суб'єктом, який його здійснює, чи судом у зв'язку з невинуватістю особи у вчиненні злочину та за іншими підставами.

Припинення кримінального переслідування здійснюється шляхом:

- 1) відмови від обвинувачення;
- 2) закриття провадження в кримінальній справі;
- 3) виправдання особи вироком суду.

Відмовляючись від обвинувачення, прокурор виносить постанову, в якій чітко зазначає мотиви відмови.

У вищенаведеному проекті так само, як і в нормах чинного законодавства, передбачено, що провадження в кримінальній справі не може бути порушено, а порушене провадження у справі підлягає закриттю:

- 1) за відсутністю події злочину;
- 2) за відсутністю в діянні складу злочину.

При недоведеності участі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину, якщо вичерпані всі можливості доказування, порушене стосовно нього провадження у справі підлягає закриттю.

Згідно з вищезгаданим Проектом, суд закриває провадження в кримінальній справі в разі відмови прокурора від обвинувачення за умови, що потерпілий чи його представник не вимагає продовження розгляду справи і не підтримує обвинувачення, а також у разі відмови потерпілого від обвинувачення у справі приватного обвинувачення.

Основною метою відмови прокурора від обвинувачення повинно бути справедливе і законне вирішення справ у цьому випадку також здійснення реабілітації невинного.

Варто погодитися з думкою Я. О. Ковальнової, яка стверджує, що на формування переконання державного обвинувача при підтриманні державного обвинувачення, у тому числі й у разі відмови від обвинувачення, вплив здійснюють також низка факторів, які об'єднуються в окремі групи. Досить часто негативний вплив на державне обвинувачення має переважно карне спрямування діяльності органів прокуратури; кадрове забезпечення органів прокуратури (адже від вміння правильно встановити фактичні обставини, дати оцінку доказам, визначити юридичну кваліфікацію дозволяє державному обвинувачу зайняти правильну позицію по справі, що ґрунтується на матеріалах слідства і відповідає вимогам закону); моральні та інтелектуальні якості державного обвинувача, його психологічна стійкість; психологічна атмосфера у прокуратурі, а також у суді при здійсненні кримінального провадження; роль керівника прокуратури, який затвердив обвинувальний акт (адже у практиці існують випадки, коли керівники міських, районних органів прокуратури необґрунтовано орієнтують підлеглих

державних обвинувачів робити все для запобігання виправдувальних вироків); моральні фактори взаємовідносин державного обвинувача з іншими суб'єктами кримінального процесу, особливо з обвинуваченим і потерпілим [18, с. 180].

На основі визначених підстав, керуючись мотивом, як певною внутрішньою рушійною силою, що спонукає прокурора до дії, здійснюється відмова прокурора від обвинувачення. Мотив відмови повинен відображатись у постанові про відмову від обвинувачення.

Мотив відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення – це внутрішнє переконання прокурора про невинність особи у вчиненні злочину, на основі якого прокурор прагне відмовитись від обвинувачення.

Мотиви відмови від обвинувачення необхідно чітко відрізнити від підстав прийняття цього рішення, хоча вони взаємопов'язані.

На практиці існують випадки, коли в постановах про відмову від обвинувачення вказуються тільки мотиви відмови, а підстави, які складають основу такого рішення, – ні, або, мотивуючи відмову, прокурор приходять до таких підстав, які чітко не передбачені нормами законодавства. Проте треба пам'ятати, що зазначення в постанові як підстав, так і мотивів прийняття такого рішення – досить важливий момент. Якщо виникають вищезазначені випадки і постанова вмотивована, але немає чітко вказаних підстав, то суд може самостійно визначити підстави відмови, за якими необхідно закрити кримінальне провадження. У цьому випадку суд тільки застосовує норми КПК України, які закріплюють обставини, що виключають провадження і складають в основу прийняття рішення про відмову прокурора від обвинувачення. При цьому незазначення в постанові підстав відмови від обвинувачення, яке впливає на права та законні інтереси учасників процесу, не здійснює досить вагомого впливу на можливість суду винести обґрунтоване в частині підстав рішення стосовно закриття провадження, беручи при цьому до уваги мотивуючу частину постанови. Існують випадки, коли прокурор, мотивуючи свою постанову, хибно вказує на підстави відмови, що не повинно приводити до закриття провадження судом на основі даних підстав. Отже, коли прокурор мотивує відмову від обвинувачення, проте не посилається на встановлені законом підстави, чи

посилається на невстановлені законом підстави або, на думку суду, взагалі хибно вказує підстави відмови від обвинувачення, в таких випадках, суд повинен прийняти відмову від обвинувачення і закрити кримінальне провадження на основі підстав, які закріплюються в КПК України і є правильними у відповідній ситуації. У тих випадках, коли прокурор відмовляється від обвинувачення, при цьому не зазначає мотиви та підстави відмови чи посилається на встановлені законом підстави, не мотивуючи при цьому відмови, суд повинен дати можливість прокурору підготувати вмотивований текст відмови.

На практиці прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення, коли його переконання у винності змінюється невпевненістю у винності. Сумніви можуть бути мотивом для відмови від підтримання державного обвинувачення лише за умови, що прокурор використав усі передбачені законом засоби, щоб їх усунути [67, с. 418–424]. Потрібен ретельний аналіз кожного доказу окремо й усіх доказів у сукупності. З особливою увагою мають бути вивчені нові докази та встановлено причини, чому вони не потрапили в поле зору слідчого. Перед тим, як заявити про відмову від підтримання державного обвинувачення, прокурор повинен чітко уявити собі, яких конкретно змін зазнало обвинувачення в суді, тобто стосуються ці зміни тільки формулювання та юридичної кваліфікації інкримінованого обвинуваченому діяння чи також фактичних підстав і правової сутності обвинувачення, тобто роблять його безпідставним. У першому випадку обвинувачення продовжує існувати, хоч і в трансформованому вигляді, у другому – його існування поставлено під загрозу і тоді обов'язок прокурора – публічно в постанові заявити про сумніви, які виникли, дати їм об'єктивну оцінку. На жаль, психологічно це зробити дуже важко [36, с. 31–40].

Відмова прокурора від обвинувачення за наявності для цього підстав і є саме таким заходом, який він уживає, захищаючи від порушення конституційні норми, які гарантують забезпечення прав і свобод людини. Це головний обов'язок держави, який вона поклала на прокурора, як на свого представника в суді, і зобов'язала неухильно його виконувати [18, с. 190].

Доречна позиція Л. Д. Кокорева [19, с. 203] та В. М. Савицького, які стверджують, що у разі відмови прокурора від обвинувачення можна вважати, що обвинувачення повністю анульовано, і тільки для суду настає обов'язок закрити справу чи виправдати обвинуваченого.

Тут доречне положення ст. 62 Конституції України, де проголошується: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

2.3. Види відмови прокурора від обвинувачення

Відмова прокурора від обвинувачення – це активна діяльність (заява) прокурора, яка в подальшому виражається у формі вмотивованої постанови (де зазначаються причини та мотиви неможливості підтримання державного обвинувачення), адресованої суду, в якій прокурор повністю або частково виражає незгоду з обвинуваченням, інкримінованим конкретній особі, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи. Наслідком відмови прокурора від обвинувачення є припинення прокурором обвинувальної діяльності, тобто припинення функції обвинувачення.

Здійснюючи відмову від обвинувачення прокурор повинен керуватись вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням, заснованим на всіх обставинах справи.

З самого змісту визначення відмови прокурора від державного обвинувачення, а також залежно від обсягу діяльності, що складає зміст відмови від обвинувачення, щодо яких прокурор здійснює функцію обвинувачення, відмова може поділятися на два види:

- повна відмова від обвинувачення;
- часткова відмова від обвинувачення.

Це означає, що прокурор у цілому або в якійсь частині припиняє обвинувальну діяльність проти обвинуваченого.

Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення може поділятися на два різновиди за суб'єктивним складом, відносно якого здійснюється функція обвинувачення. Якщо у справі до кримінальної відповідальності було притягнуто кілька обвинувачених, а прокурор відмовляється від обвинувачення щодо одного з них, то така відмова буде частковою. У разі відмови від обвинувачення щодо всіх осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, треба вести мову про повну відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення. З огляду на те, що повна і часткова відмова від обвинувачення може бути як щодо обвинувачення в матеріально-правовому значенні, так і щодо осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, і теоретично, і на практиці можливі випадки комбінованої відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. Маються на увазі випадки, коли прокурор повністю відмовляється від підтримання державного обвинувачення щодо однієї особи, а щодо іншої – лише в частині інкримінованого їй обвинувачення.

Як показує практика, варіанти заперечення прокурором державного обвинувачення можуть бути різні, проте в будь-якому випадку вони відображають повну або часткову відмову прокурора від обвинувачення, інкримінованого конкретній особі. Кожний із цих різновидів відмови має свою специфіку, для виявлення якої потрібне їх дослідження [36, с. 31–40].

Розкриваючи зміст вищезазначеного положення, можна стверджувати, що повна відмова має місце тоді, коли прокурор пропонує закрити справу або виправдати особу в повному обсязі обвинувачення. Можна стверджувати, що повна відмова прокурора від обвинувачення – це виправлення помилки, допущеної при порушенні кримінальної справи, її розслідуванні, затвердженні обвинувального висновку, а також при попередньому розгляді справи в суді. На цих стадіях процесу при більш глибокій перевірці й аналізі обставин справи у більшості випадків можна було виявити допущені помилки.

У процесі судового розгляду кримінальної справи прокурор може повністю змінити своє ставлення до обвинувачення. Він може прийти до висновку про невинність обвинуваченого і зробити про це заяву в суді. Такого роду заява прокурора, в якій він повністю заперечує обвинувачення і стверджує про невинність обвинуваченого в інкримінованому йому злочині та необхідності його виправдання, називається повною відмовою прокурора від державного обвинувачення. Відмова називається повною в тих випадках, коли прокурор, виражаючи своє негативне становлення до обвинувачення, заперечує його в повному обсязі з усіма його елементами і припиняє обвинувальну діяльність у суді, фактично при цьому самоусувається від її здійснення [14, с. 64].

Зміст такої відмови утворює діяльність прокурора, спрямована на заперечення обвинувачення з метою визнання його судом несправедливим і незаконним, і на цій основі здійснення реабілітації особи, яка обвинувачувалась у вчиненні злочину.

Повна відмова від обвинувачення має місце не тільки в результаті припинення обвинувальної діяльності, а й фактичної зміни напрямку обвинувальної діяльності в сторону заперечення обвинувачення. При повній відмові прокурора від державного обвинувачення повністю заперечується обвинувачення в матеріально-правовому сенсі, крім цього припиняється розвиток обвинувачення у кримінально-процесуальному розумінні.

А при частковій відмові загальна позиція державного обвинувача зберігається, проте при цьому вона підлягає певним структурним і змістовим змінам.

Якщо при повній відмові прокурор заперечує все обвинувачення і його кінцева позиція в такому випадку зовсім протилежна, ніж попередня, то при частковій відмові від обвинувачення заперечуються тільки окремі частини обвинувачення.

Сукупність негативних елементів, які містяться в різних частинах обвинувачення, приводить до такої зміни структури обвинувачення, яка тягне за собою відмову прокурора спочатку від певної частини обвинувачення, а потім повністю від усього обвинувачення. У зв'язку з цим зауважимо, що між повною і частковою відмовою прокурора від обвинувачення може існувати певний зв'язок.

Вона має місце в тих випадках, коли державний обвинувач у своїй судовій промові відмовляється від обвинувачення в якійсь його частині, а після промов інших учасників судових дебатів, переконавшись у повній невинуватості обвинуваченого, заявляє про відмову від обвинувачення в цілому. В цьому випадку така відмова може називатися поступовою, чи поетапною.

Часткова відмова від обвинувачення має місце у тому разі, коли прокурор відмовляється від обвинувачення у вчиненні кількох злочинів, залишивши обвинувачення особи в інших злочинах.

При частковій відмові від обвинувачення від прокурора виходить пропозиція про закриття справи стосовно особи за однією або кількома статтями кримінального кодексу, залишивши обвинувачення в інших злочинах. Часткову відмову від обвинувачення належить відрізнити від зміни обвинувачення. Під зміною обвинувачення слід розуміти внесення в обвинувачення прокурором тих чи інших поправок, які впливають на сутність, обсяг чи характер обвинувачення у справі. Наприклад, виключення епізодів з багатоепізодного злочину; виключення кваліфікуючих ознак; зменшення обсягу обвинувачення у розмірах і наслідках та багато інших можливих змін. Характерно, що часткова відмова прокурора від державного обвинувачення, як і повна, якщо потерпілий погоджується з відмовою, згідно з ч. 2 ст. 284 КПК України, для суду обов'язкова.

У юридичній літературі можливість часткової відмови прокурора від обвинувачення взагалі не підлягає оспорюванню. Діяльність прокурора, спрямована на заперечення конкретної частини обвинувачення, утворює зміст часткової відмови, яка здійснюється прокурором у стадії судового розгляду.

У зв'язку з тим, що часткова відмова від обвинувачення – це свого роду зміна попередньої позиції державного обвинувача по суті інкримінованого обвинуваченому обвинувачення, в літературі існує думка про єдиний зміст часткової відмови прокурора від державного обвинувачення і зміни обвинувачення.

В. М. Савицький зазначає: «Відмова від підтримання державного обвинувачення в певній його частині є по суті одна із форм зміни обвинувачення» [59, с. 200].

Правильно стверджує Ф. Н. Фаткуллін, що зміна обвинувачення означає внесення в нього таких якісних поправок, які його відрізняють від обвинувачення, яке представлено в суді, тобто відрізняють за кваліфікацією або фактичною стороною [74, с. 5]. А часткова відмова не руйнує обвинувачення повністю, а корегує його в певній частині відповідно до фактичних обставин справи і норм закону.

Тобто, якщо особа була передана до суду по обвинуваченню в скоєнні, наприклад, п'яти злочинів одного виду (крадіжок), а на судовому слідстві два з них не підтвердилися, то прокурор відмовляється від обвинувачення по цих двох крадіжках, змінюючи цим першочергове обвинувачення.

Проте, якщо особа обвинувачується в кількох різних злочинах, наприклад, у вбивстві і в крадіжці, а один з даних злочинів на думку прокурора, недоведений, то він повинен уже не змінювати обвинувачення, а відмовитися від нього в певній частині, яка стосується цього злочину [74, с. 138].

Якщо звернутися до КПК України, то тут зміна обвинувачення відділяється від часткової відмови від обвинувачення. Підставам, порядку зміни обвинувачення присвячена ст. 338 КПК України, а ст. 340 КПК України присвячена відмові від обвинувачення, проте чіткого розмежування відмови обвинувачення на види та висловлення позиції законодавця стосовно часткової відмови тут немає. Тому на практиці досить часто виникають колізії стосовно розуміння поняття «часткова відмова від державного обвинувачення» та «зміна обвинувачення». Тому доцільно часткову відмову від обвинувачення передбачити у ст. 340 КПК України, вказавши при цьому, що коли в результаті судового розгляду прокурор дійде до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст. 341 цього Кодексу повинен повністю чи в певній частині відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження.

Положення ст. 338 КПК України передбачають, що прокурор, дійшовши до переконання, що обвинувачення потрібно змінити, після виконання вимог ст. 341 КПК України складає обвинувальний акт, у якому формулює змінене обвинувачення

та викладає обґрунтування прийнятого рішення. Проте в цьому випадку йдеться про зміну обвинувачення, яка на відміну від часткової відмови не скасовує самого обвинувачення, а просто надає йому певних змін. Крім того, В.М. Савицький зазначає, що часткова відмова прокурора від державного обвинувачення в суді – це відмова від одного з кількох інкримінованих особі злочинів. Повна відмова прокурора від обвинувачення – це відмова від обвинувачення у всіх його частинах.

Якою б не була відмова прокурора від обвинувачення, вона завжди поліпшує положення обвинуваченого.

Необхідно пам'ятати, що прокурор при наявності переконання в необхідності змінити обвинувачення чи частково відмовитись від нього не повинен продовжувати здійснювати обвинувальну діяльність на основі попередньої позиції. Такого роду обвинувальна діяльність буде незаконною, необґрунтованою і несправедливою. Підтримання такого обвинувачення буде здійснюватися не тільки проти волі прокурора, а й всупереч доказам, дослідженим у судовому засіданні.

Щоб прокурор міг будувати свою обвинувальну діяльність на основі принципу його незалежності в судовому розгляді, він повинен отримати можливість звільнитися від обставин, які заважають йому виконувати цю діяльність за власним внутрішнім переконанням.

Зміна прокурором свого ставлення до певної частини обвинувачення утворює зміст його діяльності, яка притаманна для часткової відмови прокурора від державного обвинувачення [14, с. 61]. Як видно, для часткової відмови прокурора від державного обвинувачення існує свій особливий вид заперечення: заперечення частини обвинувачення в решті обвинувачення продовжує діяти і набуває свого «розвитку», тобто прокурор продовжує його підтримувати.

Часткова відмова прокурора від обвинувачення – це заперечення певної частини (елементів) обвинувачення, яка не знайшла свого підтвердження в результаті судового розгляду.

Заперечуючи певну частину обвинувачення, прокурор відстоює позицію іншої частини обвинувачення. В основі такої діяльності – досліджені фактичні дані. Фактичні обставини, які незмістовно інкримінуються обвинуваченому, утворюють

один із елементів часткової відмови прокурора від обвинувачення. А інші факти знайшли своє підтвердження і складають в основу обвинувачення. Унаслідок часткової відмови прокурора від обвинувачення обсяг обвинувачення стає значно меншим, унаслідок чого відбувається і звуження обвинувальної діяльності. Часткова відмова від обвинувачення не руйнує його повністю, а здійснює певну корекцію його відповідно до фактів об'єктивної реальності і вимог закону. При частковій відмові прокурора від обвинувачення він видозмінює свою попередню позицію, включаючи в основу всі залишки попередньої, які відповідають дійсності і сприяють установленню істини судом по справі.

З об'єктивного боку часткова відмова прокурора від обвинувачення – це свого роду вираження незгоди з усім обвинуваченням, а саме: з певною його частиною. При частковій відмові прокурора від державного обвинувачення загальна позиція, переконання прокурора стосовно обвинувачення зберігається, проте вона піддається певним структурним змінам.

Психологічний механізм часткової відмови прокурора від державного обвинувачення передбачає:

- усунення негативної (необґрунтованої) частини обвинувачення;
- збереження іншої частини обвинувачення, яка продовжує підтримуватись;
- підтримання обвинувачення в суді в тій частині, яка залишилась;
- твердження на основі доведеного обвинувачення про винність обвинуваченого, необхідності його осуду та покарання.

Якщо прокурор при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи дійде висновку, що винність обвинуваченого не підтверджується, він повинен відмовитися від участі в судовому розгляді. Отже, прокурор, якому доручено підтримувати в суді державне обвинувачення, повинен мати внутрішнє переконання у винності обвинуваченого, тобто він при підтриманні обвинувачення керується вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням, саме внутрішнє переконання відіграє не останню роль у діяльності прокурора і дозволяє здійснити поділ відмови від обвинувачення, ще на такі підвиди:

– відмова від обвинувачення, основу якої лежать певні сумніви (які неможливо усунути в порядку передбаченому законодавством) щодо винності обвинуваченого, законності й обґрунтованості обвинувачення;

– відмова від обвинувачення, яка заснована на безсумнівній невинності обвинуваченого і, відповідно, в незаконності і необґрунтованості самого обвинувачення;

– відмова від обвинувачення, заснована на переконанні незаконності юридичного формулювання обвинувачення (правової кваліфікації) та відсутності самого складу злочину.

За суб'єктами права здійснювати відмову від обвинувачення вона може бути:

– відмова від обвинувачення, яка здійснюється відповідним державними органами (прокурором);

– відмова від обвинувачення, яка здійснюється приватною особою (справи приватного обвинувачення).

Відмова від обвинувачення як процесуальна діяльність може бути:

– активна;

– пасивна.

Пасивна відмова від обвинувачення має місце у випадку неявки без поважних причин у судове засідання потерпілого у справах приватного обвинувачення.

Відмова прокурора від обвинувачення може бути тільки активною, тобто повинна бути чітко виражена зовні. Дане положення впливає з того, що участь державного обвинувача в судовому засіданні при розгляді кримінальних справ публічного та приватно-публічного обвинувачення обов'язкова, крім випадків:

– коли розглядаються справи приватного обвинувачення;

– коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення.

Висновки до розділу 2

1. З практичного погляду, як постанова про закриття кримінальної справи у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення, так і виправдувальний вирок передбачають настання однакових правових наслідків для обвинуваченого – визнання його невинним. Проте для постановлення судом виправдувального вироку необхідна наявність усіх сторін у процесі, тим більше наявність сторони обвинувачення. Тому у випадку відмови прокурора від обвинувачення не може йти мова про постановлення виправдувального вироку. У цьому випадку суддя повинен винести постанову про закриття кримінальної справи.

2. Необхідно передбачити в наказах Генерального прокурора України, які регламентують участь прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення положення, які б наділяли прокурора, який направив справу до суду правом: перевіряти законність відмови від обвинувачення, якщо має місце порушення, – скасувати незаконну постанову про відмову від обвинувачення та здійснити заміну державного обвинувача.

3. Відмова прокурора від обвинувачення – це активна діяльність (заява) прокурора, яка в подальшому виражається у формі вмотивованої постанови (де зазначаються причини та мотиви неможливості підтримання державного обвинувачення), адресованої суду, в якій прокурор повністю або частково не погоджується з обвинуваченням, інкримінованим конкретній особі, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи.

4. Доповнити ст. 340 КПК України положенням про можливість часткової відмови від обвинувачення, вказавши при цьому, що коли в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст. 341 КПК України повинен повністю чи в певній частині відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК І ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

3.1. Процесуальний порядок і суб'єкти відмови від обвинувачення в суді першої інстанції

Будь-яка діяльність відбувається у певному порядку. Діяльність прокурора стосовно відмови від обвинувачення не є винятком з цього правила, вона також має певний процесуальний порядок, визначений і закріплений у нормах чинного законодавства. Прогалини в законодавстві нашої держави утворюють певні недоліки стосовно здійснення та реалізації на практиці даної діяльності прокурора.

Відмова від обвинувачення здійснюється в певному процесуальному порядку, визначеному і закріпленому в нормах чинного законодавства. У ст. 264 КПК України 1960 р. було передбачено: «коли в результаті судового розгляду прокурор прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення і у своїй постанові викласти мотиви відмови». Крім того чинний КПК України передбачає положення, згідно з яким: «Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст. 341 КПК України повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам». Вінцем даної діяльності та кінцевим результатом є проголошення промови прокурором про відмову від обвинувачення та винесення відповідної постанови.

Прогалини в законодавстві утворюють певні проблеми процедурного характеру при реалізації відмови прокурора від обвинувачення на практиці. Чинне законодавство не містить чіткого визначення моменту, етапу судового розгляду, з

якого прокурор може відмовитися від обвинувачення. З аналізу ст. 340 КПК України можна зробити висновок, що така відмова можлива при завершенні судового слідства, коли всі докази були розглянуті. Прогалина в законодавстві стосовно моменту відмови від обвинувачення дає можливість теоретикам і практикам висловлювати різні думки стосовно цього питання.

КПК України від 1960 року передбачалися такі випадки для відмови:

– коли особа не досягла на час учинення суспільно-небезпечного діяння одинадцятирічного віку (п. 5 ст. 6 КПК України);

– коли відсутня скарга потерпілого, якщо справа може бути порушена не інакше, як за його скаргою (п. 7 ст. 6 КПК України);

– коли розглядається справа відносно померлого, рідні якого не наполягають на продовженні розгляду справи з метою реабілітації (п. 8 ст. 6 КПК України);

– коли розглядається справа відносно особи, щодо якої є вирок за тим же обвинуваченням, який набрав законної сили, або ухвала чи постанова суду про закриття справи з тієї ж підстави (п. 9 ст. 6 КПК України).

У вищенаведених випадках мова не йде про відмову від обвинувачення – це закриття кримінальної справи на основі обставин, що виключають провадження по ній. На думку М. Й. Курочки, П. М. Каркача, прокуророві не потрібно виносити постанову про відмову від підтримання державного обвинувачення, а достатньо про це заявити клопотання. Оскільки за цих обставин не вирішується питання про винність особи, тобто застосовувати вимоги ст. 340 КПК України у даних випадках немає підстав [17, с. 202].

У тих випадках, коли державний обвинувач, керуючись нормами чинного законодавства і своїм внутрішнім переконанням, пересвідчується у невинності обвинуваченого, то він починає вдаватися до активних дій стосовно реалізації інституту відмови від обвинувачення на практиці. Тут достатньо часто виникає питання: Чи потрібно погоджувати рішення про відмову від обвинувачення з вищестоящим керівництвом?

Зміст постанови про відмову від обвинувачення обов'язково погоджується з прокурором або його заступником, на якого покладено обов'язок щодо організації

роботи з підтримання державного обвинувачення в суді, або заздалегідь повідомляється керівник прокуратури, який затвердив обвинувальний висновок у справі.

Крім того, чинний КПК України передбачає, що якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що необхідно відмовитись від підтримання державного обвинувачення, змінити його або висунути додаткове обвинувачення, він повинен погодити відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює. Суд у цьому випадку за клопотанням прокурора відкладає судові засідання та надає прокурору час для складання та погодження відповідних процесуальних документів. Крім того, керівник органу прокуратури, прокурор вищого рівня відмовляє у погодженні обвинувального акта і з зміненним обвинуваченням, клопотання про висунення додаткового обвинувачення або постанови про відмову від підтримання державного обвинувачення, він усуває від участі у судовому розгляді прокурора, який ініціював таке питання, та самостійно бере участь у ньому як прокурор або доручає участь іншому прокуророві.

На думку О. О. Тарасова, жоден із опитаних працівників прокуратури не згадав зі своєї практики випадку, коли б він відмовився від обвинувачення або змінив його в суді, не порадившись зі своїм начальником-прокурором [62, с. 189].

Проте варто пам'ятати, що обвинувач може не погоджувати зі своїм керівництвом позицію у справі, в цьому випадку він порушить службову дисципліну, але це не буде впливати на юридичну силу постанови. Дана постанова може використовуватися як внутрішньо-службовий документ прокуратури в процесі перевірки обставин незаконного притягнення особи до кримінальної відповідальності і пов'язаних з цим заходів дисциплінарного впливу, а також, коли прокурор притягується до відповідальності за безпідставну відмову від обвинувачення [53, с. 56–57].

На нашу думку, здійснення попередніх консультацій прокурора з вищестоящим прокурором стосовно розгляду справ – це нормальне явище, адже досить часто завдяки таким порадам можна уникнути помилок при розгляді справ у суді, що можуть бути допущені прокурором, який підтримує обвинувачення в суді у

силу незначного професійного та життєвого досвіду порівняно з прокурором – керівником. Проте такі консультації повинні носити не імперативний, а дорадчий характер [65, с. 101–105].

Беручи участь у судовому засіданні, прокурор, який підтримує обвинувачення, повинен дотримуватися своєї особистої позиції. Проте вищестоящий прокурор, крім надання дорадчих консультацій, не повинен насаджувати прокурору-обвинувачу свою думку стосовно підтримання обвинувачення.

Правильно стверджує В. С. Зеленецький, що особа, на яку покладений обов'язок підтримувати державне обвинувачення в суді, «має право на самостійне формування своєї позиції по суті обвинувачення, яку вона буде здійснювати в суді» [13, с. 17]. На жаль, чинний КПК України не регламентує процесуальну діяльність прокурора стосовно погодження його позиції з вищестоящим прокурором, який затвердив обвинувальний висновок по справі у випадку прийняття ним рішення про відмову від підтримання державного обвинувачення. Норми чинного законодавства не передбачають процедуру скасування постанови державного обвинувача про відмову від державного обвинувачення в суді, процедуру заміни державного обвинувача, коли вищестоящий прокурор не погоджується з його позицією відносно обвинуваченого. Тому в КПК України варто передбачити норму, яка б визначила повноваження прокурора, який здійснює обвинувальну діяльність [17, с. 118–119].

Процедура розгляду кримінальних справ і відмови прокурора від обвинувачення відбувається в судовому засіданні, тому суд зобов'язаний забезпечити виконання у судовому засіданні кожної передбаченої законом процесуальної дії та сприяти тому, щоб сторони найповніше дослідили обставини справи. Більше того, у зв'язку з тим, що вирок суду повинен бути законним і обґрунтованим, головуєчий у справі не може оголосити про закінчення судового слідства, доки не будуть з'ясовані всі необхідні обставини справи. Упевнившись у тому, що всі обставини справи досліджені повно і всебічно, а можливості для заповнення прогалин слідства вичерпані, головуєчий має оголосити про закінчення судового слідства. Після цього найбільш доцільно прокурору, який вважає за

необхідне відмовитися від підтримання державного обвинувачення, дати право попросити час для підготовки відповідної постанови. Отже, відповідальність за обґрунтованість і законність судового рішення, прийнятого на підставі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення, покладено і на суд. Але відповідальність за повне, всебічне й об'єктивне дослідження обставин справи в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення насамперед покладено на прокурора. Тому прокурор повинен пам'ятати, що у подальшому не буде змоги виправити його помилку, повинен використати всі передбачені законом можливості для переконання і себе, і суд у тому, що підстав для обвинувачення у вчиненні злочину немає [35 с. 31–40].

Здійснюючи відмову від обвинувачення, прокурор не позбавлений права вивчити відповідні нормативні акти, судову практику, спеціальну літературу тощо. Отже, на відмову від підтримання державного обвинувачення прокурор має йти, коли не залишилося ніяких сумнівів.

Якщо знову звернутися до чинного законодавства, то, згідно зі ст. 340 КПК України, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення можлива лише шляхом винесення відповідної постанови, при цьому в ній мають бути наведені належні мотиви й аргументи відмови. Прийняття судом відмови прокурора від обвинувачення і закриття справи можливі лише в тому разі, коли потерпілий не вимагає продовження розгляду справи й не бажає підтримувати обвинувачення.

Питання про процесуальне оформлення рішення прокурора щодо відмови від підтримання державного обвинувачення в суді також потребує ширшого законодавчого регулювання. За чинним КПК України (ст. 340) прокурор у випадку відмови від обвинувачення виносить умотивовану постанову, в якій викладає всі підстави та мотиви такого рішення. Логічним є той факт, що для написання належно вмотивованої постанови прокурору потрібен час. Тому для її складання суд повинен оголосити перерву. У проекті КПК України № 1233 від 13.12.2007 р. зазначалось, що прокурор повідомляє про намір відмовитися від обвинувачення суд, який оголошує перерву. Постанова прокурора-обвинувача про відмову від державного обвинувачення виконує подвійне призначення.

По-перше, вона, на відміну від інших прокурорських актів, обов'язкова для суду. Суд у разі заяви прокурора про відмову від державного обвинувачення та винесення відповідної постанови, після роз'яснення потерпілому та його представникові їх права вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення своєю ухвалою (постановою), закриває справу. Суд зобов'язаний погодитися з позицією прокурора – такі вимоги закріплені в ч. 2 ст. 284 КПК України.

Серед учених і практиків є думка, що така обов'язковість обмежила владу суду, а долю справи цілком передають до рук прокурора. Правосуддя перестає бути повноцінним, коли виключається судова перевірка обґрунтованості відмови прокурора від обвинувачення, як і перевірка визнання обвинуваченим своєї вини, як наслідок таких законодавчих положень про відмову прокурора від обвинувачення, склалася ситуація, що помилкова незаконна позиція прокурора про відмову від обвинувачення для суду обов'язкова і рішення, яке він приймає при всій очевидності його незаконності, ніяка контрольна судова інстанція не може скасувати.

По-друге, постанова може використовуватись як внутрішній службовий документ прокуратури при перевірці обставин незаконного притягнення особи до кримінальної відповідальності і пов'язаних з цим заходів дисциплінарного впливу, а також, коли прокурор притягується до відповідальності за безпідставну відмову від обвинувачення. Постанова прокурора про відмову від підтримання обвинувачення не є елементом судових дебатів, прокурор оголошує зазначену постанову і передає її до суду.

Щодо подальших дій державного обвинувача в подібній ситуації в юридичній літературі висловлено два погляди:

– прокурор має право покинути зал судового засідання і не проголошувати ніяких промов [35, с. 37];

– відмова прокурора від обвинувачення та винесення відповідної постанови не дає право прокурору не брати участі в судових дебатах і проголосити відповідну промову. У цьому випадку проголошення промови відіграє не фактичне, а певне

морально-етичне значення. Завдяки проголошенню даної промови прокурор доводить свою позицію, її обґрунтування до відома потерпілого, обвинуваченого та інших учасників процесу. Дана думка заслуговує на підтримку і запровадження в практичну діяльність.

Отримавши таку постанову прокурора, суд зобов'язаний роз'яснити потерпілому та його представнику їхнє право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення. Якщо потерпілий чи його представник заявляють таку вимогу, то суд зобов'язаний відкрити судові дебати і надати слово потерпілому, його представнику та іншим учасникам процесу. У такому разі позиція потерпілого чи його представника переважає над постановою прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення і право на продовження підтримання обвинувачення переходить саме до них. Обвинувачення перестає бути державним, оскільки держава в особі прокурора відмовилася від нього, воно стає приватним [35, с. 38].

Така промова прокурора, на думку деяких авторів, може розумітися по суті захисною промовою [62, с. 64]. Зазначимо, що промови прокурора і захисника різні за своєю природою. Структура промови про відмову від обвинувачення відрізняється від структури обвинувальної промови, її композиція, в основному, спрямована на обґрунтування мотивів відмови від обвинувачення і буде залежати від тих підстав, що виключають винуватість обвинуваченого. Це може бути відсутність події чи складу злочину. Якщо, скажімо, у діяннях обвинуваченого відсутній склад злочину, то прокурор повинен не тільки проаналізувати фактичні обставини справи, а й дати аналіз конкретної кримінально-правової норми, за якою обвинувачується особа, і довести, що в її діяннях відсутні ознаки будь-якого складу злочину.

Висловлюється також думка, що при відмові прокурора від обвинувачення різко змінюється зміст захисної промови, вона являє собою уже не спір із прокурором, а певною мірою доповнення і розвиток тих доводів, які виклав прокурор у своїй промові, мотивуючи свою відмову від обвинувачення» [35, с. 5–7].

Побудова промови, головне повинна бути спрямована на обґрунтування мотивів відмови від обвинувачення. При побудові промови досить важливий стиль її викладу і логічна структура, ораторське мистецтво прокурора, а також уміння підтримувати свій високий імідж державного обвинувача. І. Вернидубов зазначає, що навряд чи доречною буде побудова промови таким чином, що у вступі буде викладена інформація про суспільно-політичну оцінку інкримінованого злочину, оскільки прокурор перед промовою вже втратив переконання в законності й обґрунтованості обвинувачення.

У судовій промові можна викласти: фактичні обставини провадження, як вони були встановлені досудовим слідством; заяву про не підтвердження обвинувачення в суді – про відмову від обвинувачення; аналіз і оцінку доказів, зібраних і досліджених під час досудового та судового слідства; фактичні обставини й юридичні підстави відмови від державного обвинувачення; причини необґрунтованого притягнення особи як обвинуваченого до кримінальної відповідальності, пропозиції щодо їх усунення; пропозиції з поновлення порушених прав обвинуваченого; пропозиції про подальшу долю справи.[65, с. 100].

Промова прокурора в цьому випадку має значний соціально-психологічний ефект, що відбувається зазвичай на тлі напруженого очікування й активного інтересу всіх присутніх у залі судового засідання. Вона базується на твердому переконанні прокурора у невинності обвинуваченого і має стверджувальний, наступальний характер. Кожна промова, у тому числі і промова при відмові прокурора від обвинувачення, вимагає високого професіоналізму, уміння глибоко й оперативно аналізувати розмаїтість фактів, що наводяться в суді, дати належну оцінку всім доказам. Прокурор зобов'язаний переконати всіх присутніх у судовому засіданні про невинність обвинуваченого, мотивувати її, навести відповідні докази, виявляти себе майстром психологічного аналізу особистості обвинуваченого й особистості потерпілого, чий особливості мають важливе значення під час прийняття відповідного рішення [34, с. 196]. Така промова базується на основі постанови про відмову від обвинувачення, яка складає її основу. Це в певній мірі усне вираження даної постанови, донесення її до свідомості учасників процесу.

Відмова прокурора від обвинувачення повинна бути викладена в письмовій формі з обґрунтуванням прокурором своєї думки про недоведеність обвинувачення. Необхідність здійснення відмови від обвинувачення в письмовій формі зумовлена рядом причин.

По-перше, відмова прокурора від обвинувачення має більш суттєве значення і наслідки порівняно з іншими клопотаннями, оскільки тягне за собою закриття кримінальної справи.

По-друге, з умотивуванням прокурора при відмові від обвинувачення суд зобов'язаний ознайомити потерпілого та інших учасників процесу. І тільки вже після того, як потерпілий ознайомився з формулюванням відмови від обвинувачення (наочно побачить її), він має можливість висловити своє заперечення стосовно даної відмови і наполягати на продовженні судового розгляду.

По-третє, саме вмотивування прокурора при відмові від обвинувачення суд зобов'язаний покласти в основу постанови про закриття кримінальної справи.

У зв'язку з викладеним відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді виражається у винесенні постанови прокурора, зверненої до суду й приєднаної до справи, в якій він повністю або частково заперечує обґрунтованість обвинувачення та мотивує неможливість його підтримання, де-факто і де-юре припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовжує обвинувальну діяльність проти особи.

На відміну від структури та змісту обвинувальної промови, докладно описаної вченими й опублікованої у збірниках промов, структура та зміст постанови та промови прокурора при відмові від підтримання державного обвинувачення зовсім не розроблені.

Згідно з аналізом норм чинного законодавства, постанову про відмову від обвинувачення можна умовно поділити на три частини:

- вступну;
- описово-мотивувальну;
- резолютивну.

У вступній частині зазначаються реквізити, що стосуються справи дата, місце винесення постанови, посада прокурора, його прізвище та ініціали, а також назва кримінальної справи.

В описово-мотивувальній частині постанови вказуються фактичні обставини, які ставилися за вину обвинуваченому, результати аналізу оцінки досліджених доказів у досудовому та судовому слідстві, юридичні та фактичні підстави для відмови від підтримання державного обвинувачення. У цій частині постанови не лише формулюється констатація відмови від обвинувачення, але й наводяться мотиви такого рішення шляхом порівняння матеріалів досудового і судового слідства, вказується, які докази втратили своє значення для підтвердження винуватості обвинуваченого, які з'явилися нові докази на спростування обвинувачення, під впливом яких аргументів обвинувач дійшов висновку відмовитися від обвинувачення [34, с. 57].

Прокурор повинен навести підстави для прийняття рішення про відмову від обвинувачення. Підставами в цьому випадку є: подія злочину не встановлена; у діянні обвинуваченого немає складу злочину. Умотивованість постанови має досить важливе значення, адже не знаючи, на якій основі прокурор відмовляється від обвинувачення, учасники кримінального процесу не можуть належно обґрунтувати свої заперечення, коли вони не погоджуються з відмовою від обвинувачення.

Кожна із зазначених частин постанови має досить важливе значення, проте мотивувальна частина містить усю суть відмови і є основою діяльності прокурора.

В. Т. Маляренко, виходячи із загальних уявлень про постанову прокурора, пропонує структуру мотивувальної частини поділити на такі складові:

- 1) викладення фактичних обставин справи так, як вони були встановлені досудовим слідством;
- 2) висновок про непідтвердження обвинувачення в суді – про відмову від підтримання державного обвинувачення;
- 3) аналіз та оцінка доказів досудового та судового слідства;
- 4) юридичні та фактичні підстави для відмови від підтримання державного обвинувачення;

5) причини й умови необґрунтованого притягнення особи як обвинуваченого, пропозиції щодо їх усунення [36,с.34].

Викладення фактичних обставин справи у постанові про відмову від підтримання державного обвинувачення відрізняється від викладу цього розділу в обвинувальній промові. Якщо в обвинувальній промові прокурор здебільшого викладає фактичні обставини справи такими, якими вони йому бачаться після судового слідства (з урахуванням, звичайно, і матеріалів досудового слідства), то при відмові від підтримання державного обвинувачення викладення обставин справи у своїй постанові прокурор не може почати відразу з викладення своєї концепції справи. При такому викладі думок постанова про відмову від підтримання державного обвинувачення буде непослідовною, нелогічною, незрозумілою присутнім.

Щоб постанова мала структуру і була зрозумілою на початку необхідно викласти фактичні обставини справи так, як вони були встановлені досудовим слідством. Після цього доцільно зазначити, що це обвинувачення не підтвердилось, і тому необхідно відмовитись від його підтримання. Наступним етапом написання постанови є здійснення аналізу й оцінки доказів досудового та судового слідства у постанові. Дана частина постанови про відмову від обвинувачення складає основну за змістом частину постанови. Зазначимо лише, що оцінка доказів, зібраних у справі під час досудового слідства і судового засідання, повинна провадитися ще ретельніше, ніж в обвинувальній промові, адже позиція, яка формується прокурором, зовсім протилежна тій, яка затверджена в обвинувальному висновку. Насамперед треба визначити, які докази досудового слідства не можна взяти до уваги і чому саме, і це довести; які докази і внаслідок яких обставин, установлених у судовому засіданні, втратили своє значення; проаналізувати кожний доказ окремо та всі у сукупності і переконати всіх у тому, в чому прокурор переконаний сам.

Психологічно прокурору важко відмовитися від підтримання державного обвинувачення особливо тоді, коли він сам затверджував обвинувальний акт, чим і пояснюється та обставина, що на практиці відмова від підтримання державного обвинувачення трапляється рідко. За КПК України 1960 р. прокурори іноді йшли на

компроміс, домагалися повернення справи на додаткове розслідування, у ході якого закривали справу, що не можна вважати правильним. У цьому плані слушною є думка В. Г. Гончаренка, що не варто боятися визнати помилку, бо вищим ступенем благородства є її виправлення (навіть якщо це зроблено і з великим запізненням), і вищою мірою морально потворно, знаючи про помилку, піклуватися про уявну «честь мундира» на шкоду істині [5, с. 102].

Після детального аналізу й оцінки доказів прокурор повинен викласти юридичні та фактичні підстави для відмови від підтримання державного обвинувачення. Обсяг і зміст цього розділу постанови при відмові від підтримання державного обвинувачення залежить насамперед від особливостей установлення ознак складу злочину в діях обвинуваченого. Якщо висновок про відсутність у діянні обвинуваченого складу злочину впливає з обставин справи і правильність цього факту ніким з учасників процесу не піддається сумніву, то немає потреби прокурору детально мотивувати свою відмову від підтримання державного обвинувачення, достатньо лише послатися на конкретні дані, які цю обставину підтверджують. Особливих зусиль і вміння потребує цей розділ постанови прокурора, якщо, на його думку, дане діяння не містить складу злочину.

Як зазначає В. Т. Маляренко, якщо в обвинувальній промові прокурора є розділ про причини та умови, які сприяють вчиненню злочину, то було б доцільно у постанові прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення вказати на причини необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також навести пропозиції щодо їх усунення. Такі вказівки потрібні тому, що, як показує практика, більшість постанов про закриття справ з реабілітуючих підстав і виправдувальних вироків виносяться через помилкову оцінку органами досудового слідства і прокурором зібраних матеріалів, неповноти й односторонності слідства. Якщо це результат несумлінності слідчих органів або навіть фальсифікації доказів на досудовому слідстві, прокурор мусить просити суд про винесення разом із закриттям справи окремої ухвали про притягнення винних осіб до відповідальності. На нашу думку, прокурор, котрий не зробить пропозиції суду щодо усунення причин необґрунтованого притягнення особи до кримінальної

відповідальності, не виконає до кінця свого обов'язку, який впливає з основоположної функції прокуратури. Звичайно, не кожна відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення дає підстави для притягнення осіб, причетних до здійснення досудового слідства у справі, до відповідальності. Проте, як зазначає практика, матеріали кожної такої справи необхідно вивчати та обговорювати для вдосконалення навчання слідчих, запобігання помилкам у процесі досудового слідства [35, с.176].

У резолютивній частині, крім рішення про відмову від обвинувачення, доцільно викласти пропозиції щодо поновлення прав обвинуваченого, а також сформулювати пропозиції для усунення причин й умов необґрунтованого притягнення особи як обвинуваченого.

Тобто в резолютивній частині повинні бути зазначені:

- 1) пропозиції, що стосуються поновлення порушених прав обвинуваченого;
- 2) пропозиції з усунення причин і умов необґрунтованого притягнення особи як обвинуваченого;
- 3) пропозиції про подальшу долю справи.

Як правило, при необґрунтованому притягненні особи до кримінальної відповідальності їй завдається моральна і матеріальна шкода. Обов'язок відшкодувати збитки при необґрунтованому притягненні особи до кримінальної відповідальності настає незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. Для визнання за громадянином права на відшкодування збитків не вимагається, щоб дії із заподіяння шкоди були вчинені умисно чи з необережності, достатньо встановити наявність причинного зв'язку між цими діями та настанням шкоди. Така побудова обов'язків з відшкодування збитків вимагає від прокурора при відмові від підтримання державного обвинувачення дати свої пропозиції щодо поновлення порушених прав обвинуваченого [36, с. 5–6].

Відмовляючись від підтримання державного обвинувачення, прокурор зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому норми законодавства стосовно поновлення його честі, гідності, трудових, житлових, пенсійних та інших прав у разі його реабілітації. Одночасно це і будуть пропозиції суду про його дії щодо

поновлення прав особи після набрання постановою чи ухвалою про закриття провадження законної сили. Прокурор повинен висловити вимогу про скасування запобіжного заходу щодо обвинуваченого, якщо його було застосовано.

Здебільшого при виправданні обвинуваченого або закритті справи за реабілітуючих підстав після вирішення судом питань про поновлення його прав, направлення відповідних документів про усунення причин необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності подальше провадження у справі закривається.

КПК України зробили значний крок уперед, закріпивши положення, які детально регулюють порядок здійснення відмови і винесення відповідної постанови. У проекті КПК України № 1233 від 13.12.2007 р. передбачається, що якщо в результаті судового розгляду прокурор прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явлене підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення, про що винести постанову. Прокурор повідомляє про такий намір суд, який оголошує перерву, а також прокурора, який направив справу для суду. У своїй постанові прокурор викладає мотиви відмови від обвинувачення з посиланням на відповідні пункти частини першої статті 169, в якій передбачено, що провадження в кримінальній справі не може бути порушено, а порушене провадження у справі підлягає закриттю:

- 1) за відсутністю події злочину;
- 2) за відсутністю в діянні складу злочину.

Суд закриває провадження в разі відмови прокурора від обвинувачення, за умови, що потерпілий чи його представник не вимагає продовження розгляду справи і не підтримує обвинувачення, а також у разі відмови потерпілого від обвинувачення у справі приватного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених частиною четвертою статті 166 цього Кодексу.

Постанова долучається до справи, а її копії надсилаються прокурору, який направив справу до суду, та вручаються обвинуваченому, його захиснику і законному представнику, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу та їхнім представникам. У разі незгоди з рішенням прокурора, який бере

участь у справі, прокурор, який направив справу до суду, має право скасувати постанову про відмову від обвинувачення і здійснює заміну прокурора чи особисто підтримує обвинувачення.

У проекті КПК № 1233 від 13.12.2007 р. зазначалося, що ці правила повинні застосовуватися і при частковій відмові прокурора від обвинувачення, тобто в разі не підтвердження обвинувачення, висуненого обвинуваченому у вчиненні окремих злочинів із їх сукупності.

Крім того, ч. 3 ст. 340 КПК України передбачає, що у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. Крім того у випадку висловленої згоди потерпілим на підтримання обвинувачення в суді головуючий надає потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду.

Зазначимо, що в чинному КПК України слід передбачити «момент», коли прокурору найбільш доцільно відмовитися від обвинувачення.

Норми КПК України не дають конкретної відповіді на низку питань процесуального характеру, а саме, як діяти суду коли: 1) прокурор незаконно відмовляється від обвинувачення в результаті помилкової оцінки доказів, неправильного тлумачення матеріального чи процесуального закону або зловживання службовим становищем; 2) постановою прокурора про відмову від підтримання обвинувачення невмотивована і неаргументована; 3) позиція потерпілого, який погоджується з постановою прокурора про відмову від обвинувачення, явно суперечить його інтересам; 4) який порядок скасування незаконної постанови суду в апеляційній чи касаційній інстанціях, коли суд прийняв таку постанову у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення [18, с. 140–141].

Тобто у разі відсутності потерпілого у судовому засіданні прокурор не повинен відмовлятися від обвинувачення, а має повідомити суд про необхідність відкладення справи до моменту появи самого потерпілого або можливості з'ясувати позицію останнього. Якщо потерпілий відсутній з неповажних причин, суд може

застосувати до нього привід. Якщо потерпілий, щодо якого здійснюються заходи безпеки, звільнений від обов'язку з'являтися у судове засідання, прокурор може відмовитись від державного обвинувачення на загальних підставах, для чого у судовому засіданні належить зробити перерву.

Чинний КПК України значно глибше підійшов до вирішення цього питання в ст. 340, закріпивши положення, згідно з яким, копія постанови про відмову прокурора від державного обвинувачення надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам. Крім того, ч. 6 ст. 340 КПК України передбачає положення, згідно з яким повторне неприбуття в судове засідання потерпілого, який був викликаний у встановленому Кодексом порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом у інший спосіб), без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття після настання обставин, передбачених у частинах другій і третій цієї статті, прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням.

На нашу думку, ситуація, коли місцезнаходження потерпілої особи невідоме і її явку в судове засідання забезпечити неможливо, відмова прокурора від державного обвинувачення не може мати місця. Тут логічною буде позиція прокурора, згідно з якою він порушить питання про виправдання обвинуваченого.

Так, В. М. Трофименко, аналізуючи таку ситуацію, стверджує, що в разі, коли місце знаходження потерпілого невідоме або він мешкає в іноземній державі, суд повинен розглянути кримінальну справу і погодитися з позицією прокурора [64, с. 469].

Сторонами у процесі, які мають власний процесуальний інтерес, є державний обвинувач, потерпіла особа, обвинувачений та його захисник.

Відмова від обвинувачення здійснюється завжди певними суб'єктами. У цьому випадку виникає досить логічне запитання: хто має право здійснювати відмову від обвинувачення?

Правильне вирішення питання про суб'єктів, які мають право відмовитися від обвинувачення, неможливе без здійснення класифікації та відповідної характеристики суб'єктів державного та приватного обвинувачення.

Якщо проаналізувати норми чинного законодавства, зокрема ст. 3 КПК України та ст. 56 Закону України «Про прокуратуру», де дано роз'яснення терміну «прокурор», то можна прийти до висновку, що державне обвинувачення підтримується посадовою особою – прокурором, отже, логічний той факт, що суб'єктом відмови від обвинувачення також є державний обвинувач. Згідно з даними роз'ясненнями «прокурор» – поняття узагальнює.

Керуючись нормами КПК України, прокурор – це Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, їх старші помічники, помічники, прокурори АРК, областей, міст Києва та Севастополя, прокурори міст і районів, районів у містах, міжрайонні та спеціалізовані прокурори, їх перші заступники, заступники прокурорів, начальники головних управлінь, управлінь, відділів прокуратур, їх перші заступники, заступники, старші прокурори та прокурори прокуратур усіх рівнів, які діють у межах повноважень, визначених КПК України [26, с. 5]. Отже, суб'єктами, які мають право здійснювати відмову від державного обвинувачення, є:

У вузькому розумінні – це керівники прокуратур: Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, прокурор міста, району, спеціалізованої прокуратури (вищестоящі прокурори, які затверджують обвинувальний висновок і можуть підтримувати державне обвинувачення).

У широкому розумінні – це не тільки вищеназвані прокурори, а й їх заступники, начальники відділів і управлінь, їх заступники; помічники та старші помічники Генерального прокурора, його першого заступника та заступників.

Тобто все викладене дозволяє класифікувати суб'єктів, які підтримують обвинувачення, на:

1) суб'єктів, які підтримують державне і приватно-публічне обвинувачення, ці суб'єкти бувають:

– основні;

– додаткові;

2) суб'єктів, які підтримують приватне обвинувачення.

До основних суб'єктів належать прокурори всіх рангів, які мають право як затверджувати, такі підтримувати та відмовлятися від підтримання державного обвинувачення в різних стадіях судового процесу.

До додаткових суб'єктів належать прокурори, які мають право підтримати і відмовитися від підтримання державного обвинувачення проте не наділяються правом затвердження обвинувального акта (висновку).

Проте діяльність основних і додаткових суб'єктів знаходиться в певній єдності. Нерідко прокурор, який затверджує обвинувальний акт, продовжує підтримувати державне обвинувачення в суді, проте найчастіше підтримання державного обвинувачення в суді здійснюють прокурори, які не затверджували обвинувальний акт. Підготовка прокурора стосовно підтримання обвинувачення в суді повинна здійснюватися на належному рівні. Здійснюючи підготовку до даної діяльності в суді, прокурор повинен дати відповідь на низку питань, що стосуються конкретної кримінальної справи для того, щоб бути повністю впевненим стосовно вини обвинуваченого. Керівник прокуратури направляє прокурорів, які в подальшому діють як представники прокуратури, відстоювати його позицію, викладену в обвинувальному акті в судовому засіданні. У будь-якому випадку між даними суб'єктами виникають процесуальні правовідносини, які базуються на принципах субординації, підпорядкування нижчестоящого прокурора вищестоящому, який затвердив обвинувальний акт у справі, направив справу до суду і несе відповідальність за досягнення мети по справі.

Як відомо, у кримінальному процесі України було два обвинувачі: потерпілий у справах приватного обвинувачення та прокурор у справах публічного і приватно-публічного обвинувачення. У справах приватного обвинувачення, в яких не бере участі прокурор, потерпілий як обвинувач є повноправним і владним, тобто лише від його волі залежить продовжувати судовий розгляд справи чи ні. Його відмова від обвинувачення або примирення з обвинуваченим до моменту, коли суд піде до

нарадчої кімнати для винесення вироку, для суду обов'язкова. Суд зобов'язаний у таких випадках закрити справу.

У справах публічного та приватно-публічного обвинувачення при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення потерпілий також стає повноправним і владним, тому що від його волі залежить продовження розгляду справи чи її закриття судом.

У будь-якому випадку у діяльності прокурора при прийнятті рішення про відмову від обвинувачення є низка фактичних і юридичних передумов, якими керується прокурор, здійснюючи дану діяльність. Кожен працівник прокуратури, здійснюючи відмову від обвинувачення повинен володіти фаховими і моральними якостями, не бути особисто зацікавленим у прийнятті несправедливого та незаконного рішення, з його сторони не повинно бути жодних дій, які б ставили під сумнів об'єктивність прокурора при розгляді справи. Крім того, для належного виконання своїх обов'язків у цьому випадку прокурор повинен володіти певними знаннями стосовно діяльності працівників досудового слідства і самої процедури судового розгляду. Дотримання таких аспектів сприяє всебічності й об'єктивності при розгляді справи у суді та постановленні законного вироку.

Отже, можна зробити висновок, що чітко розроблений і нормативно закріплений порядок відмови прокурора від державного обвинувачення значно спрощує здійснення державним обвинувачем даної процедури, полегшує діяльність усіх суб'єктів процесу, повноваження яких чітко закріплені і та висвітлені в нормах законодавства.

3.2. Правові наслідки відмови від обвинувачення для обвинуваченого та потерпілого

Відомо, що обвинувачення є засобом реалізації кримінальної відповідальності для особи, яка вчинила злочин. Порухення кримінального провадження стосовно особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину ставить дану особу в таку ситуацію, коли до неї застосовується кримінальна відповідальність, піддаючи цим обвинуваченого певним переживанням і осуду [1, 4с. 51].

У цьому розділі йдеться про настання правових наслідків при відмові прокурора від обвинувачення для обвинуваченого та потерпілого.

Питання правових наслідків при здійсненні прокурором відповідної діяльності супроводжується браком належного правового регулювання цього питання. Ці питання не досліджені на належному рівні ні в теорії, ні на практиці і як результат, породжують наявність малого обсягу теоретичних і практичних напрацювань.

Варто погодитися з думкою В. С. Зеленецького про те, що якщо певні наслідки наступають для обвинуваченого у зв'язку із підтриманням прокурором обвинувачення в суді, то при відмові прокурора від обвинувачення для обвинуваченого настають кардинально інші правові наслідки. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення завжди позитивно впливає на правовий статус обвинуваченого, ніяких сумнівів не викликає той факт, що підтримання обвинувачення прокурором тільки підсилює функцію обвинувачення при цьому діяльність сторони захисту стосовно виправдання обвинуваченого стає значно важчою. Відбувається своєрідна боротьба функції обвинувачення із функцією захисту. Отже, відмова прокурора від державного обвинувачення, є певною процесуальною основою, на якій відбувається своєрідне об'єднання зусиль прокурора і сторони захисту з метою спростування обвинувачення. У цьому випадку відносини своєрідної боротьби, які існували між стороною обвинувачення і стороною захисту, значно змінюються, і ці особи можна сказати, починають діяти «в одному напрямі». Ставлення прокурора стосовно обвинувачення значно змінилось – з негативного воно переросло в позитивне, позиція прокурора починає збігатися з

позицією захисту. У цьому випадку значно полегшується діяльність сторони захисту, яка значно простіше може реалізувати свої зусилля, які направляються на заперечення достовірності обвинувачення і виправдання обвинуваченого. Такий збіг позиції прокурора – обвинувача і сторони захисту не може розглядатись як якийсь парадокс, тому що, як прокурор, так і захисник, повинні прагнути досягти істини по справі і тим сприяти правильному її вирішенню. Схожа позиція прокурора і захисту при відмові першого від обвинувачення покликає забезпечити правильне вирішення кримінального провадження і відвернути засудження невинної особи. Суд у цьому випадку продовжує залишатися нейтральним органом і в межах чинного законодавства здійснює подальший процес, передбачений для випадків при відмові від обвинувачення. Наслідки відмови прокурора від обвинувачення завжди позитивні для обвинуваченого. У цьому випадку стосовно обвинуваченого закривається справа і він звільняється на «свободу», вважається особою, яка не вчинила злочин і має право на відшкодування їй завданих збитків. У потерпілого кардинально інша ситуація, він у цьому випадку позбавляється такого права.

Відмова прокурора від обвинувачення, як наслідок, тягне за собою відшкодування шкоди, завданої обвинуваченому. Для визнання за громадянином права на відшкодування збитків достатньо встановити наявність причинного зв'язку між діями та наслідками. У КПК України 1960 року в ст. 53-1 передбачалося, що у разі закриття кримінального провадження за відсутності події злочину, відсутністю в діянні складу злочину, а також у разі постановлення виправдовувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язанні роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і вжити необхідні заходи до відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконного засудження, притягнення, як обвинуваченого, затримання, застосування запобіжного заходу. Стаття 130 КПК України передбачає, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. Стаття 1176 ЦК України передбачає відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю

органами дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду. У цьому випадку шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, обрання запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду. Особа має право на відшкодування в порядку цивільного судочинства шкоди внаслідок закриття кримінальної справи за підставами встановленими ст. 6 КПК України. Порядок відшкодування вищезазначеної шкоди регулюється також Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду». Відповідно до положень цього Закону, підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок: незаконного засудження, незаконного притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття і тримання під вартою. У цьому законі закріплюються розміри і порядок відшкодування матеріальної та моральної шкоди у випадку закриття кримінального провадження за відсутності події злочину, відсутності в діяннях складу злочину або недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину. Не менш важливе питання про поновлення честі та гідності особи. Суть проблеми полягає в тому, що обвинувачений на психологічному рівні відчуває потребу не лише в офіційному визнанні судом його непричетності до злочину та відшкодуванні реальних матеріальних збитків, а й у тому, щоб мати можливість довести цей факт до відома всіх, хто знав про притягнення його до відповідальності. Нерідко інформація про реабілітацію особи, яка незаконно притягнена до відповідальності, оприлюднюється шляхом публікації в пресі чи подання її по телебаченню.

Підставою для виникнення права на реабілітацію є припинення кримінального переслідування у зв'язку з відмовою державного обвинувача від обвинувачення.

З моменту відмови прокурора від обвинувачення подальша доля кримінального провадження і статус обвинуваченого знаходиться в руках потерпілої

особи, яка або погодиться з відмовою від обвинувачення, висуненою прокурором, або продовжить самостійно підтримувати обвинувачення.

Відмова прокурора від обвинувачення, згідно з чинним законодавством, носить імперативний характер для суду, якщо потерпілий та його представник не вимагають продовжувати розгляд справи і підтримувати обвинувачення, то суд, керуючись ч. 2 ст. 284 КПК України, своєю ухвалою (постановою) закриває розгляд справи. Для потерпілої сторони відмова від обвинувачення прокурора не носить імперативного характеру, тому що в нього є всі законні підстави продовжити підтримувати обвинувачення самостійно.

Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення тягне за собою настання правових наслідків як для обвинуваченого, так і для потерпілого.

Ст. 49 КПК України закріплює правовий статус потерпілого у кримінальному процесі. А даною нормою, потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Про визнання громадянина потерпілим чи про відмову в цьому особа, яка проводить дізнання, слідчий і суддя виносить постанову, а суд – ухвалу. Тобто для того, щоб громадянину було надано статус потерпілої особи необхідні два критерії: матеріальний (у цьому випадку – заподіяння моральної, фізичної або майнової шкоди) та формальний (винесення особою яка проводить дізнання, слідчим або суддею постанови, а судом – ухвали про визнання чи невизнання громадянина таким).

Що стосується потерпілого, то в ч. 2 ст. 340 КПК України передбачено, що суд у випадку відмови прокурора від обвинувачення роз'яснює потерпілому та його представнику їх право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення. Частина 2 ст. 340 КПК України цього ж кодексу передбачає, що у разі відмови прокурора від обвинувачення потерпілий має право вимагати продовження розгляду провадження. У цьому випадку потерпілий самостійно або за допомогою захисника має право підтримати обвинувачення. Вже з даних визначень можна зрозуміти, що подальша доля справи при здійсненні відмови прокурора від обвинувачення залежить від потерпілого та його захисника. Саме потерпілий

вирішує продовжувати йому підтримувати обвинувачення чи погодитись з відмовою прокурора від обвинувачення і, як результат, сприяти закриттю справи.

Як тільки думка потерпілого про бажання підтримати обвинувачення після відмови прокурора від нього висловлена, суд повинен дати їй належну правову оцінку, адже доступ до правосуддя – це не тільки право потерпілого в разі непогодження з думкою прокурора при відмові від обвинувачення, особисто підтримати обвинувачення, а й обов'язок суду дати потерпілому можливість реалізувати дане матеріальне право на практиці та винести рішення на основі наданих потерпілим доказів. Вищезазначена діяльність суду і надає потерпілому вільний доступ до здійснення правосуддя, у протилежному випадку, не взявши до уваги думку потерпілої особи, суд «відгородиться» від потерпілого позицією прокурора, залишивши при цьому аргументи потерпілого без відповідної правової оцінки.

Повна відмова від обвинувачення буває в тому випадку, коли потерпілий погоджується з позицією прокурора стосовно відмови від обвинувачення і не використовує надане йому право самостійно підтримувати обвинувачення.

Дієвою гарантією забезпечення та реалізації прав особи є право потерпілого вимагати продовження розгляду провадження і право підтримувати обвинувачення.

Як зазначає А. Лапкін, досить серйозну проблему становить обмеження кола потерпілих у КПК України лише фізичними особами. Юридичні особи, яким злочином завдано матеріальної та моральної шкоди, у кримінальному процесі можуть виступати лише цивільними позивачами. Аналізуючи ці положення, стає зрозумілим, що це певним чином обмежує права і законні інтереси юридичних осіб в кримінальному судочинстві, зокрема у зв'язку з відмовою прокурора від державного обвинувачення. Адже, як цивільний позивач, юридична особа позбавлена права вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення у суді. Відповідно, при відмові прокурора від державного обвинувачення закон не вимагає з'ясування думки цивільного позивача (юридичної особи). Отже, інтереси юридичних осіб можуть прямо ігноруватися прокурором, а їх захист законодавчо не передбачений. Дослідники вказують як на проблему, що

юридичні особи, інтереси яких порушено злочином, при відмові фактично позбавляються можливості здійснювати свій захист [64, с. 168–169]. Крім того, чинний закон не відносить до потерпілих осіб державні органи, яким завдано певної шкоди, не надаючи при цьому їм статусу потерпілої сторони.

Якщо звернутися до законодавства зарубіжних країн, то під «потерпілими» тут розуміються як фізичні, так і юридичні особи. Розширення поняття потерпілого дозволить не лише забезпечити інтереси юридичних осіб у разі відмови прокурора від державного обвинувачення, а й розв'язати інші проблемні питання їх участі у кримінальному судочинстві. Тому досить доцільною варто визнати пропозицію, що висловлювалася науковцями, про закріплення у чинному КПК України положення, згідно яким би потерпілим визнавалася юридична особа, якій злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно шкоду діловій репутації або майнову шкоду.

Пропозиції науковців певною мірою були враховані розробниками проекту КПК України № 1233 від 13.12.2007 р., щодо розширення розуміння потерпілого. Зокрема, у ст. 55 Проекту передбачається, що потерпілим є:

1) фізична особа, якій злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду;

2) юридична особа, якій злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно майнову чи моральну шкоду;

3) держава в особі її представника – відповідного контролюючого органу, який у межах своєї компетенції, визначеної законодавством, здійснює контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування податків і зборів (обов'язкових платежів), їх сплатою та погашенням податкового боргу, у випадку заподіяння злочином шкоди державі несплатою податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а також страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Крім того, вищезазначений проект передбачає, що у справах про злочини або суспільно небезпечні діяння, унаслідок яких сталася смерть потерпілого, потерпілими визнаються його близькі родичі або, за домовленістю між ними, один із них. Якщо потерпілий є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом

порядку недієдатною чи обмежено дієдатною, то разом із ним або замість нього в справі бере участь його законний представник.

КПК України, чинний з листопада 2012 року, частково врахував висловлені пропозиції, відповідно до яких потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоду. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого (ст. 55 КПК).

Прокурор, підтримуючи державне обвинувачення в суді, зберігає і розвиває власну позицію. У деякій мірі позиція державного обвинувача і потерпілого збігаються, проте, що стосується процесуального статусу, завдань та інтересів у кримінальному процесі, то у потерпілого вони інші, ніж у прокурора. У кримінальному судочинстві державний обвинувач діє не від свого імені, а від імені держави, підтримуючи державне обвинувачення не в інтересах потерпілого, третіх осіб чи своїх власних, а винятково для виконання конституційної функції по підтриманню державного обвинувачення в суді, а також завдань, визначених у ст. 2 КПК України та Закону України «Про прокуратуру». Це зумовлено принципом публічності в кримінальному процесі, який полягає у виконанні відповідними державними органами (в т.ч. прокурором) діяльності з порушення, розгляду і вирішення кримінальних справ в інтересах суспільства і держави незалежно від розсуду заінтересованих осіб, об'єктивного, повного та всебічного дослідження обставин справи. Цей принцип вимагає від прокурора вжити для цього всіх передбачених законом заходів, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність та ін. У науковій літературі зазначається, що потерпілий вправі мати і відстоювати свою думку по суті справи, що відрізняється від думки державного обвинувача. Зміст і спрямованість його діяльності у кримінальному судочинстві визначає той факт, що потерпілий є постраждалою від злочину

стороною. Він прагне компенсувати завдану йому шкоду і покарати винного, причому у кожній конкретній ситуації той чи інший мотив у діяльності потерпілого (прагматично-компенсаційний чи помстово-каральний) може переважати [90]. Відмова від державного обвинувачення покладає на потерпілого низку обов'язків не характерних для нього, стосовно підтримання державного обвинувачення. Виникає ситуація, коли людина, не маючи юридичної освіти практичної та психологічної підготовки, не може належно орієнтуватись у подальших діях стосовно участі в судовому розгляді та підтримувати державне обвинувачення.

У зв'язку з підтриманням обвинувачення потерпілий повинен отримувати належну правову допомогу. У необхідних випадках така правова допомога потерпілому повинна надаватися безоплатно, за рахунок держави чи спеціального фонду. Так позиція значно поліпшила б рівень правосуддя в нашій державі і прискорила судовий розгляд провадження. Надання правової допомоги потерпілому повинно включати:

1) фахові консультації з питань застосування матеріальних норм права (сутність обвинувачення, кваліфікація злочину тощо) та процесуальних норм, а також тактико-методичних аспектів підтримання обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів потерпілого у суді адвокатом чи іншим правником-спеціалістом [31].

На нашу думку, позитивним є положення про те, що потерпілий має право мати представника або користуватися правовою допомогою адвоката чи іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Крім того, потерпілому надається право в установлених законом випадках користуватися правовою допомогою за рахунок держави.

Остаточне рішення про подальший хід судового засідання у випадку відмови прокурора від обвинувачення залишається саме за потерпілим. Потерпілий – це суб'єкт, який найбільш зацікавлений у результаті здійснення кримінального провадження, адже саме йому вчиненим злочином завдано шкоду, при цьому ця шкода реальна. В результаті відмови прокурора від обвинувачення зазнає змін

правовий статус потерпілого. Потерпілий, по суті, стає самостійним суб'єктом обвинувачення, що дозволяє стверджувати про суттєву зміну його ролі в доказуванні по кримінальній справі, від його волевиявлення залежить обсяг обвинувачення та доля кримінального провадження [64, с. 168–169].

Як зазначає А. Лапкін, зміни у процесуальному статусі потерпілого у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення мають кілька етапів. До моменту, під час складання і подання прокурором суду постанови про відмову від державного обвинувачення, потерпілий продовжує зберігати свій «звичайний» процесуальний статус учасника кримінального процесу. На другому етапі, коли суд роз'яснює потерпілому та його представнику їх право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення, від волі потерпілого залежить подальша доля кримінального провадження. Він може або погодитися з рішенням прокурора про відмову від обвинувачення і закрити провадження, або скористатися передбаченим правом вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення. І лише на третьому етапі, у разі, коли потерпілий скористається своїм правом вимагати продовження розгляду справи, він набуває нового процесуального статусу, пов'язаного з підтриманням обвинувачення.

Норми КПК України не передбачають порядок вступу у судовий процес потерпілого як субсидіарного обвинувача при відмові прокурора від обвинувачення. Тому доречно передбачити в КПК України норму, яка б чітко визначала цей порядок. Якщо потерпілий заявляє про своє бажання підтримати обвинувачення у випадку відмови прокурора від нього, то він повинен про це повідомити суд у формі письмової заяви. Після чого суд виносить постанову про допуск чи недопуск даної особи до участі в судовому процесі як особи, яка підтримує обвинувачення. Одночасно суд ознайомлює з даною постановою потерпілого та підсудного, роз'яснює потерпілому його процесуальні права й обов'язки.

З даних положень можна зробити висновок, що потерпілий не стає після відмови обвинувачем автоматично, він повинен докласти до цього певних зусиль, сам по собі факт відмови не робить потерпілого обвинувачем. Для цього потрібна відповідна юридична процедура:

- відмова прокурора від державного обвинувачення;
- роз'яснення судом потерпілому його прав;
- активне волевиявлення потерпілого про продовження розгляду справи і підтримання обвинувачення. Тому дуже важливо на цій стадії, особливо на другому її етапі, захистити права потерпілого та забезпечити законні його інтереси [31].

Що стосується визначення правового статусу потерпілого після відмови прокурора від державного обвинувачення то він аналогічно з правовим статусом прокурора набули ширшого закріплення в чинному КПК України. Так, у ч. 5 ст. 340 зазначається, що якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

У науковій літературі до нормативного закріплення цього питання існувало кілька позицій стосовно визначення правового статусу потерпілого:

- перша – потерпілий набуває статусу приватного обвинувача;
- друга – потерпілий набуває статусу державного обвинувача, який підтримує обвинувачення;
- третя – зводиться до того, що це публічно-приватний вид обвинувачення.

В. В. Сухонос, В. П. Лакизюк, Л. Р. Грицаєнко, М. В. Руденко підтримують позицію, що після відмови прокурора від обвинувачення воно перестає бути державним, набуває статусу приватного в разі підтримання його потерпілою стороною.

Стосовно другої та третьої позиції необхідно передбачити, що не зовсім коректно відносити таке обвинувачення до державного та публічно-приватного виду обвинувачення. Потерпілий при відмові прокурора від обвинувачення не може повноцінно замінити прокурора в даних справах. Прокурор при підтриманні державного обвинувачення і у справах приватно-публічного обвинувачення є основним суб'єктом при підтриманні державного обвинувачення.

На думку М. Й Курочки та П. М. Каркача, якщо потерпілий та його представник не згодні з позицією прокурора про закриття справи, то підтримання обвинувачення в цьому випадку переходить до них і перестає бути державним,

оскільки представник держави прокурор відмовляється від нього. Воно стає приватним, незважаючи на те, що це справа публічного чи приватно-публічного характеру.

У науці існує позиція, яку підтримує О. П. Герасимчук. Останній пропонує назвати цей вид обвинувачення як «обвинувачення, підтримане потерпілим після відмови прокурора від обвинувачення».

Відмова прокурора від обвинувачення не означає припинення обвинувачення взагалі. Потерпілий може скористатись наданим йому правом і продовжити підтримувати обвинувачення. Крім того обвинувачення потерпілим і його представником підтримується у раніше пред'явленому вигляді та обсязі.

На сьогодні існують проблеми організаційного характеру, які зумовлюють фактичну неможливість реалізації на практиці тих прав, що надані потерпілому. Логічним є закріплення у ст. 340 КПК України положення, згідно з яким, якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуєчий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Крім того, досить доречно і логічно було б на законодавчому рівні закріпити положення про забезпечення потерпілого належною правовою допомогою, у тому числі безоплатною, адже покладаючи на потерпілого право підтримувати обвинувачення, коли від нього відмовився державний обвинувач, фактично змушує його виконувати невласиві йому функції. Тому досить доречно передбачити в нормах КПК України право потерпілого на отримання кваліфікованої допомоги у випадку, коли йому буде необхідно підтримувати обвинувачення у разі відмови від нього державного обвинувача.

Цілком зрозуміло, що процес державотворення не стоїть на місці, він пов'язаний і залежить від розвитку суспільства та держави, тому не тільки на професійному, а й на психологічному рівні існують певні проблеми у потерпілого стосовно продовження підтримувати обвинувачення у випадку відмови прокурора від нього. Більшість потерпілих унаслідок психологічної неготовності не можуть скористатися правами, наданими їм законом. Відчуття страху, безнадійності, дискомфорту, зумовлені відмовою прокурора від державного обвинувачення,

призводять до вимушеної згоди потерпілих з цим рішенням прокурора, але водночас викликають розчарування і глибоке незадоволення дією правоохоронних органів і судової системи, підривають авторитет держави [31].

Учиненням злочину потерпілому заподіюється певна матеріальна і моральна шкода. При здійсненні кримінального провадження в суді одним з основних намірів потерпілої особи є відшкодування їй завданих збитків, відновлення її законних прав та інтересів. Відновлювальне судочинство є ознакою демократичної держави. Воно відповідає вимозі справедливості і покликано забезпечити прагнення потерпілої від злочину особи на відшкодування шкоди. Презумпція відшкодування завданої потерпілому злочином шкоди має бути покладена в основу судочинства України. На сьогодні питання відшкодування шкоди завданої злочином потерпілому, залишається надзвичайно актуальним. Для потерпілого немає принципового значення за чий рахунок буде здійснено таке відшкодування, чи за рахунок держави (у випадку відмови прокурора від обвинувачення), чи особи, винної у вчиненні злочину. У цьому зв'язку доречним було б установити порядок, що у разі, коли прокурор відмовився від підтримання обвинувачення і проти особи, яка обвинувачувалась у вчиненні злочину закрили справу, компенсація шкоди, завданої протиправним діянням, здійснювалась би з державного бюджету.

На жаль, проблема відшкодування збитків потерпілому від злочинів у нашій державі не знайшла практичного розв'язання. Питання про відшкодування збитків потерпілим від злочинів розглянуто Верховною Радою України, яка 26 січня 1993 р. прийняла постанову «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходів щодо посилення боротьби зі злочинністю», в якій зобов'язала Кабінет Міністрів України створити Державний фонд допомоги потерпілим від злочинів. Однак рішення цієї постанови про створення Державного фонду через відсутність коштів у Державному бюджеті на сьогодні не виконане.

Зауважимо, що світова спільнота знайшла спосіб подолання зазначеної проблеми і з успіхом вирішує гостру потребу в негайному відшкодуванні завданої шкоди. Правові норми, що передбачають виплату компенсації і з спеціальних державних і громадських фондів потерпілим від злочинів, діють у багатьох країнах,

зокрема в Норвегії, Польщі, США, Мексиці, Франції, Фінляндії, Німеччині та інших [18, с. 163–164].

Суд, роз'яснюючи потерпілому та його представнику право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення, повинен брати до уваги, що при наявності у справі потерпілого, його участь у судовому розгляді, під час прийняття прокурором рішення про відмову від обвинувачення є обов'язковою. При відсутності потерпілого чи його уповноваженого представника суд зобов'язаний прийняти рішення про вжиття заходів для забезпечення його явки. Таке рішення повинно бути здійснене у вигляді повідомлення про час судового засідання, про відмову прокурора від обвинувачення і що потерпілий та його представник викликаються для з'ясування позиції щодо подальшого підтримання обвинувачення. Представник у цьому випадку може виражати волю самостійно без явки потерпілого до суду, коли вираження волі можливе, але з'явитися потерпілий через об'єктивні причини самостійно не може. Стосовно цього питання В. Т. Маляренко та І. В. Вернидубов зазначають, що якщо явка потерпілого в судові засідання неможлива, то «прокурор, усвідомлюючи безвихідність ситуації, не повинен виносити постанову про відмову від підтримання державного обвинувачення, а, навпаки, має порушити питання під час судових дебатів про виправдання обвинуваченого, оскільки при винесенні виправдовувального вироку, здійснюючи дану процедуру, позиція потерпілого за чинним законом правового значення не має» [38, с. 318]. Дана пропозиція, безумовно, слухна, але проблему відшкодування шкоди завданої злочином потерпілому вирішує лише частково. Таким способом можна лише уникнути порушення законності, обійти дану ситуацію. Інтереси потерпілого в цьому випадку враховані не повною мірою. Їх захист залежить від розсуду суду. Як результат, існує твердження, що, можливо, було б доречно запровадити в КПК України норму, згідно з якою прокурор, якщо від потерпілого надходить відповідна письмова заява, зобов'язаний продовжувати підтримувати обвинувачення і не може відмовитись від нього.

Чітко визначаючи і процесуально закріплюючи конкретні права й обов'язки потерпілих, законодавець переслідує подвійну мету: дати потерпілому право та

можливість самостійно відстоювати власні інтереси, які ліпше за нього не відстоїть ніхто, у тому числі і держава; забезпечити виконання потерпілим передбачених завдань кримінального судочинства.

Висновки до розділу 3

1. Для уникнення помилок при розгляді справ у суді у випадку відмови державного обвинувача від обвинувачення, детально передбачити в наказі Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» № 4 гн від 19 грудня 2012 року необхідність і доцільність здійснення консультації прокурора та помічника стосовно розгляду даної категорії справ. Такі консультації повинні носити не імперативний, а дорадчий характер, адже завдяки порадам керівника органу прокуратури чи прокурора вищого рівня можна усунути помилки, які можуть бути допущені помічником у силу незначного професійного та життєвого досвіду порівняно з прокурором-керівником.

2. На нормативному рівні потрібно більш детально закріпити структуру постанови про відмову від обвинувачення, яка повинна складатися зі вступної, описово-мотивувальної; резолютивної частин, де чітко визначити їх зміст.

3. Важливо і доречно позиція стосовно закріплення у КПК України положення, згідно з яким би потерпілим визнавалася не лише фізична, а й юридична особа, якій злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно не тільки майнову шкоду, а й шкоду діловій репутації.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі проаналізовано та досліджено інститут відмови державного обвинувача від обвинувачення у судовому провадженні, на підставі чого отримані нові науково обґрунтовані висновки, до основних із яких належать наступні.

1. Обвинувачення – це висунене в установленому законом порядку державними органами (посадовими особами), які мають право здійснювати кримінальне переслідування, чи потерпілим, твердження про вчинення певною особою злочину, передбаченого нормами кримінального законодавства, і наявності відповідних підстав притягнення даної особи до кримінальної відповідальності.

2. На науковому рівні необхідно закріпити положення, що обвинувальна діяльність прокурора набуває форму державного обвинувачення (як одного з основних видів обвинувачення) з того часу, коли прокурор самостійно у передбаченій законом формі «прикладає руку» до кінцевого результату слідчого та дає оцінку пред'явленого певній особі обвинувачення і направляє кримінальне провадження для розгляду в суд.

3. Доведено, що відмова прокурора від обвинувачення – це активна діяльність (заява) прокурора, яка в подальшому виражається у формі вмотивованої постанови (де зазначаються причини та мотиви неможливості підтримання державного обвинувачення), адресованої суду, в якій прокурор повністю або частково не погоджується з обвинуваченням інкримінованим конкретній особі, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи.

4. Для уникнення помилок при розгляді провадження у суді у випадку відмови державного обвинувача від обвинувачення передбачити в наказах Генерального прокурора України, які регламентують участь прокурорів у судовому розгляді та підтримання державного обвинувачення необхідність і доцільність здійснення консультації прокурора обвинувача з прокурором, який затвердив обвинувальний акт стосовно розгляду даної справи. Такі консультації повинні носити не

імперативний а дорадчий характер, оскільки завдяки порадам керівника органу прокуратури чи прокурора вищого рівня можна усунути помилки, що можуть бути допущені обвинувачем у силу незначного професійного та життєвого досвіду порівняно з прокурором-керівником.

5. Доповнити ст. 340 КПК України положенням про можливість часткової відмови від обвинувачення, вказавши при цьому, що коли в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст. 341 цього Кодексу повинен повністю чи в певній частині відмовитись від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження.

6. Доречно передбачити в КПК України «момент», коли прокурору найбільш доцільно відмовитись від обвинувачення. Таким «моментом», є етап судових дебатів.

7. На нормативному рівні визначити та закріпити правовий статус державного обвинувача після реалізації ним права на відмову від обвинувачення. Вказати, що прокурор, який відмовився від обвинувачення, перестає бути державним обвинувачем і суб'єктом у справі. Адже продовження здійснення функції обвинувачення в цьому випадку суперечить елементарним законам психології.

8. Закріпити у КПК України положення, згідно з яким потерпілим визнавалась би не лише фізична, а й юридична особа, якій злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно не тільки майнову шкоду, а й шкоду діловій репутації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альперт С. А. Обвинение в советском уголовном процессе / Альперт С. А. – Х. : ХЮИ, 1974. – 38 с.
2. Альперт С. А. Производство по уголовным делам, возбуждаемым по жалобам потерпевшего / С. А. Альперт. – Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1976. – 26 с.
3. Баксалова А. М. Уголовно-процессуальная функция обвинения, осуществляемая прокурором, и ее реализация на судебном следствии : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Баксалова Алина Михайловна. – Томск, 2002. – 209 с.
4. Ващук Б. Л. Поняття потерпілого та підстави його визнання за проектом КПК України / Б. Л. Ващук // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 3. – С. 3–5.
5. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / Гончаренко В. Г. – К. : Академія адвокатури України, 2008. – 280 с.
6. Демидов И. Отказ прокурора от обвинения / И. Демидов, А. Тушев // Рос. юстиция. – 2002. – № 8. – С. 25–26.
7. Долгова А. И. Прокурорский надзор в советском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. И. Долгова. – М., 1969. – 16 с.
8. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
9. Загурський О. Б. Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. Б. Загурський – К., 2003. – 17 с.
10. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
11. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02. 06. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

12. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 груд. 1993 р. № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51 (за станом на 19 листоп. 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

13. Зеленецький В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / Зеленецький В. С. – Х. : Вища школа, 1979. – 144 с.

14. Зеленецький В. С. Отказ прокурора от государственного обвинения / Зеленецький В. С. – Х. : Юристь, 1979. – 116 с.

15. Зеленко О. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення / О. Зеленко, В. Гутник // Юридичний вісник України. – 2006. – № 11. – С. 8–10.

16. Ільковець Л. Проблеми реформування досудового слідства / Л. Ільковець // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 1. – С. 55–59.

17. Каркач П. М. Організація роботи прокуратури міста, району : метод. посіб. з організації роботи в міських, районних прокуратурах / Каркач П. М. – Х. : Право, 2008. – 352 с.

18. Ковальова Я. О. Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Ковальова Яна Олександрівна. – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2009. – 241 с.

19. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.

20. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Кондаков Н. И. – М. : Наука, 1975. – 720 с.

21. Кони А. Ф. Собр. соч. / Кони А. Ф. – Т. 4. – М. : Юрид. л-ра, 1967. – 543 с.

22. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – 1996. – Ст. 121.

23. Корж В. П. Ефективність підтримання державного обвинувачення – деякі питання теорії і практики / В. П. Корж // Вісник прокуратури. – 2001. – № 3. – С. 71–74.

24. Косюта М. В. Прокуратура України : [навч. посіб.] / Косюта М. В. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Знання, 2010. – 376 с.

25. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. (зі змін. та допов.; за станом на 9 черв. 2012 р.). – К., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

26. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР: Закон України від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

27. Кримінально процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінально процесуального кодексу України» : за станом на 19 листоп. 2012 р. – К. : Паливода А. В., 2012. – 382 с.

28. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шуміла. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

29. Криміналістика : [підруч.] / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. – [4-те вид., перероб. і доп.]. – Х. : Право, 2008. – 464 с.

30. Курочка М. Й. Прокурорський нагляд в Україні : [підруч.] / М. Й. Курочка; М. П. Каркач; за ред. Е. О. Дідоренка. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 424 с.

31. Лапкін А. В. Поняття та сутність відмови прокурора від державного обвинувачення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.lex-line.com.ua>.

32. Лапкін А. В. Правові наслідки відмови прокурора від державного обвинувачення для потерпілого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.old.pinchuk fund.org>.

33. Ларин А. М. Защита прав потерпевшего в уголовном процессе. Сравнительное исследование / Ларин А. М. – М. : Наука, 1993. – 245 с.

34. Леко Б. Юридична етика : [навч. посіб.] / Леко Б. – Чернівці : Книга – XXI, 2008. – 280 с.

35. Маляренко В. Т. Прокурор у кримінальному судочинстві : деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В. Т. Маляренко, І. В. Вернидубов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.

36. Маляренко В. Т. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки / В. Т. Маляренко, В. І. Вернидубов // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 4. – С. 31–40.

37. Маляренко В. Т. Щодо повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування та прокурору / В. Т. Маляренко // Право України. – № 4. – 2004. – С. 3–10.

38. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті Європейських стандартів / Маляренко В. Т. – К. : Юрінком Інтер. – 2005. – 512 с.

39. Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : стан та перспективи розвитку. Вибрані наукові праці / Маляренко В. Т. – К. : Ін Юре, 2004. – 600 с.

40. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

41. Матієк С. В. Підготовка до підтримання державного обвинувачення в суді : [навч. посіб.] / Матієк С. В. – К. : Істина, 2002. – 47 с.

42. Михайленко О. Р. Проведення кримінальних справ у суді : Конспект лекцій / О. Р. Михайленко – К. : Вид-во КДУ, 1992. – 112 с.

43. Михайленко О. Р. Проблеми розвитку й удосконалення правового регулювання організації та діяльності прокуратури України / О. Р. Михайленко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ Регіон. наук.-практ. конф. – Львів, 2003. – С. 526–528.

44. Названова Л. А. Принцип публичности в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Названова Лариса Александровна. – Л., 1990. – 205 с.

45. Новий тлумачний словник української мови : [у 4 т. Т. 4.] / уклад. В. В. Ярмаченко, О. М. Сліпущко. – К. : Аконіт, 1999. – 941 с.

46. Нор В. Т. Прокурорський нагляд в Україні / В. Т. Нор, Я. О. Бернський, І. І. Когутич, З. Д. Котик, М. В. Гузела. – Львів : Тріада плюс, 2002. – 280 с.
47. Платонов К. К. Психология / К. К. Платонов, Г. Г. Голубев. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
48. Підтримання прокурором державного обвинувачення : [навч. посіб.] / Л. Р. Грицаєнко та ін. ; за заг. ред Г. П. Середи. – К. : Юрид. думка, 2010. – 655 с.
49. Поляков А. В. Общая теория права : проблемы интерпретации в контексте коммуникативного похода : [курс лекций] / Поляков А. В. – СПб. : Изд. дом Санкт-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 495 с.
50. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування законодавства, яким передбаченні права потерпілих від злочинів» від 2 лип. 2004 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
51. Присяжнюк Т. І. До дискусії про потерпілого у кримінальному праві / Т. І. Присяжнюк // Право України. – 2005. – № 9. – С. 92–95.
52. Присяжнюк Т. І. Потерпілий від злочину : проблеми правового захисту / Присяжнюк Т. І. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 240 с.
53. Прокуратура України : академічний курс : [підруч.] / [В. В. Сухонос, В. П. Лакизюк, Л. Р. Грицаєнко, В. М. Руденко] ; за заг. ред. В. В. Сухоноса. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 566 с.
54. Психологія судового розгляду кримінальних справ : [моногр.] / М. В. Костицький, В. Я. Марчак, О. К. Черновський, А. В. Федіна. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2010. – 400 с.
55. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Рахунов Р. Д. – М. : Госюриздат, 1961. – 276 с.
56. Рогатюк І. В. Формування функції обвинувачення та її реалізація у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. В. Рогатюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 20 с.

57. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство / Розин Н. Н. – СПб. : Право, 1916. – 597 с.
58. Ривлин А. Л. Общественное обвинение в суде / А. Л. Ривлин // Советское государство и право. – 1960. – № 9. – С. 22–32.
59. Савицкий В. М. Очерки теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / Савицкий В. М. – М. : Наука, 1975. – 383 с.
60. Случевский В. Л. Учебник русского уголовного процесса / Случевский В. Л. – СПб. : Тип. Стасюлевича, 1913. – 669 с.
61. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М. С. – Т. 2. – М. : Наука, 1970. – 516 с.
62. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України / Тертишник В. М. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 576 с.
63. Торгашин О. Чи потрібна нам судова реформа? / О. Торгашин // Літературна Україна. – 1990. – С. 20.
64. Трофименко В. М. Проблеми правового регулювання участі потерпілого в доказуванні в судовому розгляді кримінальної справи / В. М. Трофименко // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.). – Х., 2005. – С. 468–471.
65. Турман Н. О. Процесуальний порядок реалізації відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді / Н. О. Турман // Юридична Україна. – 2011. – № 5. – С. 101–105.
66. Турман Н. О. Моральні та психологічні проблеми відмови прокурора від обвинувачення / Н. О. Турман // Судова апеляція. – 2011. – № 4 (25). – С. 64–67.
67. Турман Н. О. Теоретично-правова характеристика відмови прокурора від обвинувачення та наслідки останньої для підсудного / Н. О. Турман // Держава і право. – 2012. – Вип. 55. – С. 418–424.
68. Турман Н. О. Морально-етичні принципи діяльності прокурора при відмові від підтримання державного обвинувачення / Н. О. Турман // Моральні основи права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16 груд.

2010 р.) / Прикарпатський юридичний інститут Львівського державного університету внутрішніх справ. – Івано-Франківськ : Надвірна ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – С. 554–557.

69. Турман Н. О. Підстави та мотиви відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді / Н. О. Турман // Публічне та приватне право : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 бер. 2010 р.) / Асоціація аспірантів-юристів. – Х. : ГО Асоціація аспірантів-юристів, 2011. – С. 26–29.

70. Турман Н. О. Теоретично-правова класифікація видів відмови прокурора від обвинувачення / Н. О. Турман // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 31 лют. 2011 р.) / Запорізька міська громадська організація «Істина». – [у 4-х ч.]. – Запоріжжя, 2011. – С. 109–111.

71. Турман Н. О. Правові наслідки відмови прокурора від обвинувачення для суду / Н. О. Турман // Національні інтереси та проблеми правової системи України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12–13 бер. 2011 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – С. 102–104.

72. Турман Н. О. Підтримання державного обвинувачення – основна функція органів прокуратури / Н. О. Турман // Правові проблеми зміцнення української державності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29–30 листоп. 2011 р.) / Причорноморська фундація права. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – Ч.2. – С. 107–109.

73. Український тлумачний словник. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.language.br.com.ua>.

74. Фаткуллин Ф. Н. Изменение обвинения / Фаткуллин Ф. Н. – М. : Юрид. л-ра, 1971. – 164 с.

75. Фаткуллин Ф. Н. Обвинение и защита по уголовным делам / Ф. Н. Фаткуллин, З. З. Зинатуллин, Я. С. Аврах. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976. – 166 с.

76. Фельдштейн Г. С. Лекции по уголовному судопроизводству / Фельдштейн Г. С. – М. : Типо-лит. В. Рихтер, 1915. – 316 с.

77. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / Чельцов М. А. – М. : Юриздат, 1951. – 503 с.

78. Юридична енциклопедія. – [в 6 т., Т. 4] / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – 720 с.

79. Юрчишин В. М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. М. Юрчишин. – К. : Академія адвокатури України, 2004. – 186 с.

80. Юрчишин В. М. Обвинувачення в судах України / Юрчишин В. М. – Чернівці : Рута, 2005. – 151 с.